

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Karin Olsson

Anonyma vittnen som bevismedel i brottmål

Examensarbete
20 poäng

Handledare
Peter Westberg

Processrätt

HT 2003

Innehåll

SAMMANFATTNING	1
1 INLEDNING	2
1.1 Presentation av ämnet	2
1.2 Syfte och frågeställning	3
1.3 Avgränsningar	3
1.4 Metod och material	3
1.5 Disposition	3
2 EUROPAKONVENTIONEN	5
2.1 Inledning	5
2.2 Europakonventionens artikel 6	5
2.3 Europadomstolens praxis	6
2.3.1 Kostovski mot Nederländerna	6
2.3.2 Doorson mot Nederländerna	7
2.3.3 Van Mechelen m.fl. mot Nederländerna	8
2.3.4 Sammanfattning	8
2.4 Europarådets rekommendation	8
3 NORSK RÄTT	10
3.1 Inledning	10
3.2 Förundersökning	11
3.2.1 Bevispersoners rättigheter och skyldigheter	11
3.2.2 Den misstänktes rättigheter	11
3.2.3 Anonymitet under förundersökningen	12
3.3 Huvudförhandling	13
3.3.1 De allmänna vittnesreglerna	13
3.3.2 Kallelse och inställelse	13
3.3.3 Tredskande vittne	14
3.3.4 Anonymitet för vissa vittnen	14
3.3.5 Bevisvärdering av ett anonymt vittnesmål	16
3.3.6 Rätt att närvara vid vittnesförhör	17
3.3.7 Avvisning av åhörare ur rättssalen	17
3.3.8 Telefonförhör	17
3.4 Exempel på andra länder som tillåter anonyma vittnen	17
3.4.1 Nederländerna	18

3.4.1.1	Förundersökning	18
3.4.1.2	Huvudförhandling	18
3.4.2	Engelsk rätt	19
3.4.2.1	Förundersökning	19
3.4.2.2	Huvudförhandling	19
4	SVENSK RÄTT	21
4.1	Inledning	21
4.2	Förundersökning	21
4.2.1	Bevispersoners rättigheter och skyldigheter	22
4.2.1.1	Medtag till förhör	22
4.2.1.2	Hämtning till förhör	23
4.2.1.3	Skyldigheten att kvarstanna vid förhör	23
4.2.1.4	Vittnesförhör inför domstol	23
4.2.2	Allmänhetens rätt att ta del av förundersökningen	24
4.2.3	Den misstänktes rättigheter	24
4.2.3.1	Rätt till insyn	24
4.2.3.2	Rätt att närvara vid vittnesförhör	25
4.2.3.3	Efter åtalsbeslutet	25
4.2.4	Praktiska åtgärder för att skydda bevispersoners identitet	26
4.3	Huvudförhandling	26
4.3.1	Den allmänna vittnesplikten och dess undantag	27
4.3.2	Kallelse och inställelse	27
4.3.3	Vittnets skyldighet att uppge sin identitet	28
4.3.4	Vittnesförhöret	28
4.3.4.1	Principen om muntlighet och dess undantag	28
4.3.4.2	Vittnesförhör utom huvudförhandling	29
4.3.4.3	Huvudförhöret	29
4.3.4.4	Motförhöret	29
4.3.4.5	Tredskande vittne	30
4.3.5	Parts närvaro i rättssalen vid vittnesmål	31
4.3.6	Telefon- och videoförhör	31
4.3.7	Principen om det bästa bevismaterialet	31
4.3.8	Förhandling bakom lykta dörrar	32
4.3.9	Bevisvärdering	32
4.3.10	Vittnesmålets betydelse och försvararens roll	33
4.4	Våld eller hot om våld mot vittnen	33
4.4.1	Straffbestämmelser om våld eller hot mot vittnen	33
4.4.2	Förekomsten av hot mot vittnen	34
4.5	Skydd av informatörer	34
4.6	Svensk domstolspraxis	35
4.6.1	RH 1995:32	35
4.6.2	Tidaholmsmordet	36
5	SVERIGE I FRAMTIDEN, EN ANALYS	38
5.1	Inledning	38
5.2	Anonyma vittnen i framtiden	38
5.2.1	Den tilltalades argument	38

5.2.2	Vittnets argument	39
5.2.3	Intresseavvägning	40
5.3	Rättvis rättegång	40
5.3.1	Brottsrekvisitet	41
5.3.2	Hotrekvisitet	41
5.3.3	Två former av anonymitet	42
5.3.3.1	Delvis anonymitet	42
5.3.3.2	Fullständig anonymitet	43
5.3.4	Yrkande och beslutet om anonymitet	44
5.3.5	Kontroll av vittnet	45
5.3.6	Vetskap om vittnets identitet	46
5.3.7	Bevisvärdet av det anonyma vittnesmålet	47
5.3.8	Lagregelns utformning - ett förslag	49
5.4	Avslutande kommentarer	50
LITTERATURFÖRTECKNING		51
	Böcker	51
	Artiklar	52
	Offentligt tryck	52
RÄTTSFALLSFÖRTECKNING M.M.		53

Sammanfattning

Enligt Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna har den tilltalade rätt till en rättvis rättegång. För att en rättegång skall anses vara rättvis skall den tilltalade ges möjlighet att själv, eller via sin försvarare, ställa frågor till vittnet. Europadomstolens tidigare praxis har entydigt förkastat anonyma vittnen som en del av en rättvis rättegång. År 1996 ansåg Europadomstolen för första gången att ett svarandeland inte brutit mot Europakonventionen då anonyma vittnen tilläts i en huvudförhandling. Domstolens syn på anonyma vittnen är fortfarande mycket restriktiv men detta avgörande visade att anonyma vittnen inte i alltid måste stå i strid med Europakonventionen.

En rad andra europeiska länder, däribland Nederländerna, England och Norge, tillåter i sin nationella lagstiftning och praxis anonyma vittnen som bevismedel i vissa fall.

I Sverige råder det allmän vittnesplikt och vittnet är skyldigt att uppge sin identitet. Att stå till förfogande under förundersökningen och att vittna i en huvudförhandling anses vara en medborgerlig skyldighet och både polis och domstol har långtgående sanktionsmöjligheter mot ett vittne som vägrar att uppfylla sin plikt. Sedan ett antal år tillbaka har det i olika sammanhang diskuterats om även svensk rätt borde tillåta vissa vittnen att vara anonyma. Något lagförslag har dock inte presenterats. Om den svenska lagstiftaren i framtiden kommer föreslå ett införande av anonyma vittnen finns det ett flertal frågor som bör behandlas och analyseras. En given fråga torde vara huruvida det föreligger ett behov av en ny lagstiftning. Vidare bör avvägning mellan den tilltalades intressen och vittnets intressen övervägas. I nuläget är det den tilltalades intressen som prioriteras framför vittnets. Om anonymitet skulle tillåtas för vissa vittnen skulle det göras ett avsteg från huvudregeln. Hur skulle detta påverka rättssäkerheten, går det att ha anonyma vittnesmål i en rättvis rättegång? Då lagen börjar prioritera vittnets intressen framför den tilltalades måste det anses troligt att rättssäkerheten kan komma att försämrans. Om lagstiftaren anser att det finns ett behov av anonymitet för vissa vittnen uppstår ytterligare frågor, vem bör besluta om anonymitet? Vilka förutsättningar bör föreligga för rätt till anonymitet och vilka aktörer bör få vetskap om vittnets identitet? Slutligen hur bör ett anonymt vittnesmål värderas som bevis? Dessa frågor behandlas och analyseras i denna uppsats.

1 Inledning

1.1 Presentation av ämnet

Ett vittne kan av olika skäl ha en önskan om att få vara anonym i förhållande till den tilltalade och allmänheten. Det finns olika typer av vittnen och jag har i denna uppsats valt att dela in dem i tre huvudgrupper. Den första gruppen kallar jag för relationsvittnen då dessa vittnen har någon form av relation till den tilltalade. De kan vara närstående varandra men de kan även exempelvis vara medlemmar av samma kriminella organisation. Den andra gruppen är de så kallade tillfällighetsvittnena¹. De har inte någon relation till den tilltalade och har bevitnat ett brott eller har annan information om ett brott av en ren tillfällighet. De råkade befinna sig på platsen vid den specifika tidpunkten. Det är främst dessa två vittnetyper som behandlas i denna uppsats. Den tredje och sista gruppen är polisvittnena. De är poliser som genom sitt arbete fått adekvat information om ett specifikt brott. De tre olika typerna av vittnen kan ha olika skäl till varför de vill vara anonyma och de kan ha behov av olika former av anonymitet. Relationsvittnena kan vilja få sin adress skyddad gentemot den tilltalade, en form av delvis anonymitet, medan tillfällighetsvittnet istället kan ha behov av att få vara helt anonym. Polisvittnen vill ofta vara anonyma för att det inte skall bli känt att de är poliser då det skulle kunna skada framtida spaningsarbete.

Enligt svensk lag finns det ingen möjlighet att använda sig av anonyma vittnen som bevismedel i brottmålsförfaranden. Ett flertal andra länder har dock valt att införa anonymitet för vissa vittnen i sin rättsordning och Europadomstolen har till viss del öppnat för det i sin rättspraxis. Sedan 1990 har det förts en diskussion om frågan rörande anonyma vittnen i Sverige.² Diskussionen har dock inte resulterat i något lagförslag. Den grova, gränsöverskridande brottsligheten ökar och i takt med den ökar även kravet på en mer enhetlig straffrätt inom EU. Då straffrätten går mot en harmonisering finns det anledning att anta att krav på en harmoniserad utveckling i brottmålsförfaranden också kommer ställas. Om så blir fallet kan det komma att kräva en diskussion och eventuellt rent av ett ändrat ställningstagande i frågan.

¹SOU 1998:40, Brottsoffer Vad har gjorts? Vad bör göras? sid. 318.

² Se exempelvis prop. 1993/94:143, Brottsoffren i blickpunkten – en brottsofferfond och andra åtgärder för att stärka brottsoffrens ställning, sid. 309 f.f., SOU 1998:40, POB-009-5539/99 ”Nationellt handlingsprogram för skydd av bevispersoner” och SOU 2003:74, sid. 199 f.f.

1.2 Syfte och frågeställning

Syftet med denna uppsats är att presentera de svenska vittnesreglerna för att utefter gällande rätt ta ställning till om det är möjligt att införa anonymitet för vissa vittnen utan att göra avsevärda avkall på rättssäkerheten. Syftet med uppsatsen är också att visa hur tre andra länder valt att lagstifta om bruket av anonyma vittnen som bevismedel. Den övergripande frågeställningen är om en rättegång kan vara rättvis trots att anonyma vittnesmål förekommer som bevismedel. För att finna svar på denna fråga diskuterar jag den tilltalades respektive vittnets skilda intressen och försöker göra en avvägning dem emellan. Vidare utreder jag vilka frågor lagstiftaren måste ta ställning till vid en lagändring. Vilka rekvisit måste vara uppfyllda? Vilka former av anonymitet bör det finnas och vad innebär de? Vem skall kunna framställa yrkande på anonymitet och vem skall fatta beslutet? Hur skall det kunna klarläggas om vittnet är fientligt inställt till den tilltalade och av den anledningen förvränger sin utsaga? Vilket bevisvärde skall ett anonymt vittnesmål erhålla? Jag försöker också själv besvara dessa frågor. Avslutningsvis presenterar jag ett eget förslag på en lagregel som tillåter anonyma vittnen som bevismedel i brottmål.

1.3 Avgränsningar

Uppsatsen behandlar de fall då vittnen i brottmålsrättegång önskar vara anonyma. Förfarandet i tvistemål är inte aktuellt i denna uppsats. Vidare har jag valt att inte behandla de olika formerna av sekretesskydd och fysiskt skydd som i dag finns att tillgå för hotade och utsatta personer. Uppsatsen behandlar främst relations- och tillfällighetsvittnen. Jag har valt att exkludera polisvittnen då jag anser den problematiken vara annorlunda än de övriga två vittnesgruppernas.

1.4 Metod och material

Vid författandet av denna uppsats har jag använt mig av sedvanlig rättsdogmatisk metod då jag studerat lagtext, förarbete, rättsfall och juridisk litteratur. Vid författandet av det norska kapitlet har jag använt mig av norsk lagtext, förarbete och juridisk litteratur. Som en del av det norska kapitlet ingår en presentation av engelsk och nederländsk rätt. Då syftet med denna del av uppsatsen varit att belysa hur den norska lagstiftaren tolkat andra länders gällande rätt om anonyma vittnen har jag främst valt att använda mig av sekundärkällor i form av norska lagförarbeten. Övriga delar av uppsatsen bygger på primärkällor.

1.5 Disposition

Uppsatsen inleds med ett kapitel som behandlar Europakonventionen och Europadomstolens praxis om anonyma vittnen som bevismedel i

brottmålsförfaranden. I kapitlet presenteras även Europarådets rekommendation om anonyma vittnen. Därefter presenteras gällande norsk rätt om anonyma vittnesmål som bevismedel. I detta kapitel presenteras också de nederländska och de engelska reglerna. Först därefter behandlas gällande svenska vittnesregler. De svenska reglerna om vittnen och bevis presenteras med visst fokus på vittnen som av rädsla inte vill delta i rättsprocessen. I det avslutande kapitlet besvarar jag de angivna frågeställningarna och för en diskussion kring dem. Slutligen presenterar jag mitt förslag på hur en svenska lagregel som tillåter anonyma vittnen som bevismedel skulle kunna utformas.

2 Europakonventionen

2.1 Inledning

Konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna undertecknades i Rom 1950. Konventionen utarbetades av Europarådet, en mellanstatlig organisation som bland annat har till syfte att skydda de mänskliga rättigheterna. Europarådet ville genom konventionen försöka säkerställa vissa av de rättigheter som återfinns i FN:s rättighetsförklaring från 1948.³ Sverige ratificerade konventionen 1952.⁴ Det var dock först 1995, samtidigt som Sverige blev medlem i EU, som konventionen inkorporerades i den svenska lagstiftningen.⁵ Numera har konventionen grundlagsförankring genom 2 kap. 23 § regeringsformen. Då konventionen har ställning såsom svensk lag skall den också tillämpas direkt av svenska domstolar.⁶

2.2 Europakonventionens artikel 6

Artikel 6 handlar om den tilltalades rätt till en rättvis rättegång. För att kraven i artikel 6 skall anses vara uppfyllda krävs det att rättegången är både rättvis och rättssäker. Ett antal viktiga principer såsom oskyldighetsprincipen, principen om vapenlikhet och den kontradiktoriska förfarandepincipen återfinns i artikeln.

Artikel 6 ger en person som är misstänkt för ett brott vissa minimirättigheter. Brukandet av anonyma vittnen skulle kunna tänkas vara i strid mot rätten till en rättvis rättegång då dels den kontradiktoriska förfarandepincipen dels principen om vapenlikhet eventuellt kan anses vara förbigångna. Den sistnämnda principen återfinns i artikel 6 och stadgar att den tilltalade inte skall ha sämre möjligheter än åklagaren att föra sin talan i rätten.⁷

Den kontradiktoriska principen återfinns i artikel 6. (3) d. En av de ovan nämnda minimirättigheterna är rätten för den tilltalade att höra vittnen. Den tilltalade skall ges möjligheten att själv, eller genom ombud, förhöra en person som vittnar mot honom. I vissa fall kan det dock anses som att den

³ Nowak, Karol, *Oskyldighetspresumtionen*, Stockholm 2003, sid. 75 f.

⁴ Bring, Ove & Mahmoudi, Said, *Sverige och folkrätten*, andra upplagan, Göteborg 2001, sid. 108.

⁵ SFS 1994:1219 Lag om den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna.

⁶ Bernitz, Ulf & Kjellgren, Anders, *Europarättens grunder*, första upplagan, Stockholm 2000, sid. 119.

⁷ Danelius, Hans, *Mänskliga rättigheter i europeisk praxis. En kommentar till Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna*, andra upplagan, Stockholm 2002, sid. 195.

tilltalade inte har haft möjlighet att höra vittnet även om hans försvarare har tillåtits ställa frågor till vittnet.

Den misstänktes rätt att förhöra ett vittne som åberopas mot honom kan åberopas under huvudförhandlingen men även under förundersökningen.⁸

2.3 Europadomstolens praxis

Europadomstolens praxis är mycket betydelsefull och den har kommit att sätta standard i Europa för personers fri- och rättighetskydd.⁹ Från mitten av 1990-talet och framåt har Europadomstolen utvecklat en praxis där det i vissa fall anses acceptabelt att använda sig av anonyma vittnen som bevispersoner.¹⁰ I detta kapitel presenteras tre avgöranden från Europadomstolen. I samtliga fall har Nederländerna¹¹ varit svarandeland.

2.3.1 Kostovski mot Nederländerna¹²

1982 greps Kostovski i Amsterdam och åtalades för att ha begått ett väpnat rån mot en bank i Nederländerna. Rånnet skulle ha skett under en tid som Kostovski befann sig på fri fot efter att ha rymt från ett fängelse i Nederländerna. Senare samma år befanns Kostovski skyldig till bankrånet och dömdes till sex års fängelse. Domen grundade sig på utsagor från två personer som var anonyma. De vågade inte vittna offentligt eftersom de var rädda för att bli utsatta för represalier. Vittnena hade endast hörts under förundersökningen. Det ena vittnet hade enbart hörts av polis men det andra vittnet hade hörts av undersökningsdomare vid två tillfällen. Undersökningsdomarna hade dock inte någon vetskap om vittnenas identitet. Vid förhören inför undersökningsdomarna var varken åklagaren, Kostovski eller hans försvarare närvarande. Försvararen hade dock lämnat in 14 frågor till undersökningsdomaren för att besvaras av vittnet. 12 av de 14 frågorna lämnades obesvarade då det inte kunde ske utan att vittnets identitet skulle röjas. De rapporter som polisen och undersökningsdomaren skrivit godtogs som vittnesutsagor i rätten och blev där upplästa. Dessutom vittnade polisen och undersökningsdomaren om att vittnena var i verklig fara om deras identitet skulle bli offentlig.¹³

Europadomstolen meddelade sin dom den 20 november 1989. Domstolen fann att de nederländska domstolarnas förfarande i målet mot Kostovski stred mot artikel 6 (1) och (3)d i Europakonventionen eftersom en misstänkt

⁸ Diesen, Christian (red), *Förhör*, Stockholm 1996, sid. 74.

⁹ Bernitz & Kjellgren, sid. 115.

¹⁰ Danelius, sid. 211 f.

¹¹ I kapitel 3 presenteras Nederländernas lagstiftning om anonyma vittnen som bevismedel.

¹² Europadomstolens dom i målet Kostovski mot Nederländerna 20.11.1989. Publicerad 1989.

¹³ Steen Sundberg, Christina, *Anonyma vittnen. Kostovski och Doorson i referat och perspektiv*, preliminär upplaga, Stockholm 1996, sid. 7 f.f.

alltid skall ges möjlighet att förhöra ett vittne. Domstolen ansåg inte att rätten att förhöra ett vittne blivit uppfyllt. Dessutom påpekade domstolen att det kan vara så att ett vittnesmål kan vara avsiktligt felaktigt eller vara grundat på missförstånd. Om försvaret inte har vetskap om vittnets identitet kan möjligheten att visa att vittnet har förutfattade meningar, är fientlig eller opålitlig gå förlorad. Domstolen ansåg alltså att det förelåg en kränkning av ovan nämnda artikel eftersom Kostovski inte kunde sägas ha fått en rättvis rättegång. Det bör även påpekas att de aktuella vittnena inte själva hade varit med och sett rånet. De var inga ögonvittnen utan var istället vad som brukar kallas *hearsay*-vittnen. De hade endast hört det berättas om rånet.¹⁴

2.3.2 Doorson mot Nederländerna¹⁵

År 1988 häktades Doorson i Nederländerna. Han misstänktes för att ha sålt narkotika efter att åtta personer pekade ut honom som narkotikaförsäljare vid en fotokonfrontation. Åtal väcktes mot honom. Vittnena var själva narkotikamissbrukare som påstods sig köpa sin narkotika av Doorson. Sex av de åtta vittnena ville vara anonyma, de övriga två personernas identitet var dock kända.¹⁶ Doorson dömdes i målet och en viktig del av bevisningen mot honom var uttalanden från två personer, två av de anonyma vittnena. Det bör dock påpekas att det även fanns annan bevisning i målet som talade mot Doorson. Det ansågs att de båda vittnena var i behov av anonymitet för att inte utsättas för hämndaktioner. Vid förhören i den nederländska domstolen fick Doorsons försvarare möjlighet att ställa frågor till vittnena men varken han eller Doorson fick någon vetskap om vittnenas identitet. De båda anonyma vittnenas identitet avslöjades inte heller senare.¹⁷

Doorson klagade till Europadomstolen som 1996 avkunnade sin dom. I domen anförde domstolen att Europakonventionen inte hindrar att det under förundersökningsstadiet används vittnen som är anonyma. Vidare anfördes att det däremot kan vara ett brott mot konventionen om dessa vittnen tillåts vara anonyma under huvudförhandlingen. I vissa fall är det dock, enligt domstolen, tillåtet att låta vittnena vara fortsatt anonyma även under huvudförhandlingen. I så fall skall det göras en avvägning mellan den tilltalades intressen och vittnets intressen. Domstolen framhöll att ett skäl till att låta vittnen vara anonyma kan vara att skydda dem från repressalier. Det hade dock inte visats eller påståtts att den tilltalade hade hotat vittnena. Enligt domstolen var detta inte heller nödvändigt. Istället beaktade domstolen att saken gällde narkotikabrott och att det var vanligt förekommande med hot mot vittnen i narkotikamål. Det framhölls även att undersökningsdomaren kände till vittnets identitet och att hans rapport medförde att den dömande rätten själva kunde avgöra pålitligheten i vittnets utsaga och att försvaret hade getts möjlighet att ställa frågor till vittnet.

¹⁴ Steen Sundberg, sid. 23.

¹⁵ Europadomstolens dom i målet Doorson mot Nederländerna, 26.03.1996. Publicerad 1996 sid. 446

¹⁶ Steen Sundberg, sid. 12.

¹⁷ Danelius, sid. 211.

Dessutom beaktade domstolen att den nederländska domen grundats på mer bevisning än enbart de anonyma vittnesmålen.¹⁸ Därmed fann Europadomstolen att det inte skett någon kränkning av Doorsons rätt till en rättvis rättegång.

2.3.3 Van Mechelen m.fl. mot Nederländerna¹⁹

De klagande hade i nederländsk domstol dömts för försök till dråp och grovt rån. Den huvudsakliga bevisningen bestod av vittnesutsagor av polismän som beviljats anonymitet. Polismännens vittnesmål var den enda åberopade bevisning som tydde på att de tilltalade var identiska med de personer som utfört rånet. Polismännen hade avlagt sina vittnesmål i ett annat rum där de tilltalade och deras försvarare inte kunde iakta dem. Domstolen fann att de klagande inte fått en rättvis rättegång och att det förelåg brott mot artikel 6 (1) i förening med 6 (3) d i Europakonventionen. Brott mot konventionen förelåg eftersom de tilltalade och deras försvarare inte fått möjlighet att pröva vittnenas trovärdighet. Det var inte heller klarlagt om polismännen verkligen behövde skyddas genom anonymitet. Dessutom påpekar domstolen att en fällande dom inte får grundas enbart på eller ens i väsentlig mån på de anonyma vittnesmålen vilket var vad som hade skett i detta mål.

2.3.4 Sammanfattning

Europadomstolen har genom domen i målet mellan Doorson och Nederländerna öppnat för möjligheten att i vissa fall använda anonyma vittnen som bevismedel i en huvudförhandling. För att anonyma vittnen inte skall anses kränka den tilltalades rätt till en rättvis rättegång krävs det dock att vissa rekvisit skall vara uppfyllda. En individuell avvägning måste göras mellan den tilltalades intressen och vittnets intressen. Vidare skall den tilltalade ha getts möjlighet att på något vis förhöra vittnet. Dessutom måste det finnas annan bevisning som styrker den tilltalades skuld, en fällande dom får inte grundas enbart eller i väsentlig mån på det anonyma vittnesmålet.

2.4 Europarådets rekommendation

Europarådets ministerråd antog den 10 september 1997 en rekommendation²⁰ om hot mot vittnen och den tilltalades rätt till försvar. Rekommendationen bygger på den praxis som vuxit fram genom Europadomstolens domar.²¹ Ministerrådet anser att det finns en ökad risk

¹⁸ Doorson mot Nederländerna, sid. 470 f.

¹⁹ Europadomstolens dom i målet Van Mechelen m. fl. mot Nederländerna 23.4.1997, Publicerad 1997, sid. 691.

²⁰ Europarådets rekommendation No. R (97) 13 om hot mot vittnen och den tilltalades rätt till försvar.

²¹ SOU 1998:40, sid. 319.

för att vittnen blir utsatta för hot och att det är oacceptabelt att rättsväsendet skall misslyckas på grund av att vittnen avskräcks från att vittna fritt och sanningsenligt. Ministerrådet anser även att då det är en medborgerlig plikt att vittna bör samhället också i större utsträckning erkänna vittnens behov och rättigheter. Angående anonymitet för vissa vittnen fastslår ministerrådet i rekommendationerna att i de fall anonymitet är förenligt med nationell lagstiftning bör det vara ett exceptionellt undantag. Den tilltalade bör ges möjlighet att ifrågasätta vittnets behov av anonymitet, hans trovärdighet och källan till hans vetskap om brottet. Då frågan om anonymitet skall bedömas bör den behöriga juridiska myndigheten beakta dels om vittnets liv eller frihet är allvarligt hotad, dels om bevisningen sannolikt blir betydelsefull och slutligen om vittnet verkar vara trovärdigt. Om anonymitet beviljas för ett vittne får dennes vittnesmål betraktas som bevismedel i huvudförhandlingen men en fällande dom får inte grundas enbart på eller ens i avgörande grad på vittnesmålet.²²

²² SOU 1998:40, sid. 305 f.f.

3 Norsk rätt

3.1 Inledning

Fram till 2001 fanns i det norska rättsväsendet inte någon möjlighet att låta ett vittne vara anonymt. Liksom den svenska lagen stadgar den norska allmän vittnesplikt inför domstol, dock med vissa undantag som presenteras nedan. Den tilltalade hade tidigare i alla situationer rätt att ta del av uppgifter om vittnets identitet. I augusti 2001 trädde ett antal lagändringar i kraft vilka medförde att det norska rättssystemet införde möjligheten att som vittne i vissa fall få möjlighet till anonymitet. Ändringar gjordes i fyra norska lagar; straffeloven, domstoloven, straffeprocessloven och tvistemålsloven. Denna uppsats behandlar dock enbart de relevanta ändringar som gjorts i straffeprocessloven.

I förarbetena till lagändringarna konstateras att mycket tyder på att åtalade personer allt oftare utövar eller hotar att utöva våld mot olika aktörer i rättsprocessen. Syftet med hoten eller våldet är att förhindra att brott polisanmäls eller att påverka ett vittnesmål inför domstol. Det fastslås att det inte längre kan accepteras att rättssamhället inte kan lagföra personer som gjort sig skyldiga till grova brott på grund av att vittnen är för rädda för att vittna inför domstol. Möjligheten att använda sig av anonyma vittnen i förundersökningar och brottmålsförhandlingar skall dock vara mycket begränsad, det får endast ske då det handlar om mycket grov brottslighet. Det framhålls att det framförallt kan aktualiseras i samband med organiserad kriminalitet och annan grov kriminalitet.²³

Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna är gällande som norsk rätt. Norge ratificerade Europakonventionen 1953 men den inkorporerades först 1999.²⁴

I detta kapitel kommer de gällande vittnesreglerna presenteras, dels de allmänna vittnesreglerna, dels anonymitetsreglerna. Kapitlet inleds med reglerna för bevispersoner under förundersökningen och därefter behandlas vittnesreglerna som är gällande under huvudförhandlingen.

²³ Ot.prp.nr.40 (1999-2000). Om lov om endring i straffeloven og straffeprocessloven mv. (tiltak for å beskytte aktørerna i straffesaker mot trusler og represalier mv.), kap. 5.5. Hämtad från internet <http://websir.lovdata.no/cgi-lex/wiftrens?/lex/otprp/htprp-199900-040.html>. 2003-05-17, kap. 1.

²⁴ Danelius, sid. 45.

3.2 Förundersökning

3.2.1 Bevispersoners rättigheter och skyldigheter

Enligt 230 § straffeprocessloven kan polisen låta förhöra vittnen under förundersökningen men polisen kan inte tvinga vittnet att aktivt medverka genom att besvara frågor. Om ett vittne vägrar att avge sin utsaga inför polisen kan polisen begära ett *rettsligt avhör* enligt 237 § straffeprocessloven. Vittnet är då skyldigt att inställa sig inför rätten och är även skyldigt att där avlägga sin utsaga. Undantag från plikten att uttala sig finns dock.

Det finns i nuläget inte någon regel som säger att vittnen är skyldiga att inställa sig för förhör hos polisen efter kallelse men det diskuteras om en sådan lagregel bör införas.²⁵

Enligt 234 § straffeprocessloven i kombination med 130 § straffeprocessloven skall vittnet som huvudregel vid förhör uppge sitt namn, födelsedatum, anställning, bostadsadress och sin relation till parterna.

3.2.2 Den misstänktes rättigheter

Då det finns en person som är misstänkt för brott tillerkänns han vissa rättigheter såsom rätt till dokumentinsyn under förundersökningen. Denna rätt regleras i 242 § straffeprocessloven. Enligt första stycket skall den misstänkte och hans försvarare som huvudregel ha rätt att på begäran få ta del av de dokument som förundersökningen består av. Således har den misstänkte som huvudregel rätt att få kännedom om vittnets identitet. Samma stycke innehåller dock undantag från denna rätt, bland annat kan avsteg från huvudregeln göras om det annars skulle kunna vara *till men* för utredningen eller *till men* för tredje man. Med rekvisitet till men för utredningen menas exempelvis de tillfällen då förundersökningen innehåller dokument som består av upplysningar som den misstänkte inte får ta del av i bevishänseende. En misstänkt person skulle även kunna nekas insyn om det befaras att han annars skulle kunna missbruka den information han erhåller genom att exempelvis försöka påverka vittnen. Det andra rekvisitetet i det första stycket, till men för tredje man, kan också tillämpas i de fall då det finns behov av att hålla ett vittnes identitet hemlig under förundersökningen. För att den misstänkte och hans försvarare skall nekas insyn i dokumenten krävs det dessutom att det skall finnas en reell grund för att vittnet kan komma till skada om hans identitet blir känd.²⁶ Ingen av grunderna i 242 § 1 stycket straffeprocessloven är dock aktuella att tillämpa när det är fråga om ett vittne som ansökt om anonymitet.

²⁵ Bjerke, Hans Kristian & Keiserud, Erik, *Straffeprocessloven Kommentartutgåve*, tredje upplagan, Otta 2001, sid. 829.

²⁶ A.a. sid. 874 f.

Avsteg från huvudregeln om den misstänktes rätt till full dokumentinsyn görs även då anonymitet för ett vittne är åberopat. I 242 § 2 stycket straffeprocessloven behandlas de tillfällen då ett vittne har ansökt om att få vara anonymt. Regeln stadgar att vare sig den misstänkte eller målsägande har rätt att ta del av upplysningar som kan leda dem fram till vittnets identitet om vittnet har begärt att få vara anonymt och domstolen godkänt detta.²⁷ 242 § straffeprocessloven hindrar inte att försvararen fortfarande har full rätt till dokumentinsyn så länge han accepterar att han inte får föra informationen vidare till sin klient. Om försvararen inte kan acceptera det får inte heller han ta del av de aktuella dokumenten.²⁸

Den tilltalades rätt till dokumentinsyn när åtalet är väckt regleras i 264, 264a och 267 §§ straffeprocessloven. Enligt 264 § straffeprocessloven skall den tilltalade inte få ta del av dokument som kan visa på ett anonymt vittnes identitet. I övrigt skall den tilltalade ha rätt att ta del av förundersökningsprotokollet.

3.2.3 Anonymitet under förundersökningen

Möjligheten till anonymitet för vittnen under förundersökningen regleras i 234a § straffeprocessloven. För att anonymitet skall aktualiseras krävs att 130a § första och andra stycket straffeprocessloven är uppfyllt. Således är det samma rekvisit som skall vara uppfyllda som för anonymitet under huvudförhandlingen. Det skall dock vara lättare att uppfylla rekvisiten för anonymitet under förundersökningen än under huvudförhandlingen. Detta motiveras i förarbetena med att det medför större betänkligheter med ett anonymt vittne under huvudförhandlingen än under förundersökningen.²⁹ Rekvisiten i denna regel kommer behandlas mer ingående nedan men kortfattat kan sägas att för beviljande av anonymitet under förundersökningen krävs att ärendet avser ett allvarligt brott och att det finns ett reellt hot mot vittnet eller någon som är närstående till honom. Motsatsvis säger 234a § stycke fyra straffeprocessloven att en utsaga från ett anonymt vittne under förundersökningen i vissa fall kan användas som bevis under huvudförhandlingen. Det krävs i så fall att rätten fortfarande vid huvudförhandlingen anser att rekvisiten i 130a § första och andra stycket straffeprocessloven är uppfyllda. Enligt 21a § straffeprocessloven skall det anonyma vittnets identitet, adress m.m. nedtecknas i ett särskilt dokument. Detta dokument är en del av förundersökningsmaterialet men det skall hållas avskilt och förvaras på ett betryggande vis.³⁰

Frågan om ett vittne skall få vara anonymt skall alltid avgöras av en domstol, även när det gäller ett polisförhör under förundersökningen. Det innebär att rätten måste hålla förhandling under förundersökningen för att

²⁷ Ot.prp.nr.40. kap. 4.1.2.

²⁸ Bjerke & Keiserud, sid. 879.

²⁹ Ot.prp.nr.40, kap. 12.4.

³⁰ Bjerke & Keiserud, sid. 90 f.

besluta om anonymitet på detta stadium. Under förhandling om anonymitet för ett vittne kan rätten besluta att den tilltalade inte får närvara i rättssalen enligt 245 § straffeprocessloven. Enligt 97 § straffeprocessloven skall den tilltalades ombud dock ges möjlighet att medverka vid förhandlingen. Den tilltalade skall därefter få kännedom om huruvida rätten beslutat att ett vittne får vara anonymt eller ej enligt 52 § straffeprocessloven.

3.3 Huvudförhandling

3.3.1 De allmänna vittnesreglerna

Enligt norsk rätt är det åklagaren som bär bevisbördan i ett brottmål. Det råder fri bevisföring för parterna och domarna har att fritt värdera åberopade bevis.³¹ Principen om fri bevisföring finns inte direkt uttryckt i lagen men framgår indirekt av 292 § straffeprocessloven.³²

Huvudregeln är allmän vittnesplikt enligt 108 och 109 §§ straffeprocessloven, men det finns en rad undantag från denna regel. Undantagen finns i 117-125 §§ straffeprocessloven. Undantag från vittnesplikten kan göras för att skydda rikets säkerhet. Likaså undantas personer med tystnadsplikt eller som av annan anledning inte kan vittna på grund av sitt arbete eller sin titel. Personer som är närstående till den tilltalade är också undantagna från den allmänna vittnesplikten. En bevisperson behöver inte heller vittna om det skulle tvinga honom att avslöja att han själv begått en brottslig handling. När vittnet avlägger sin vittnesutsaga inför rätten står han under straffansvar.³³ Barn är inte undantagna från den allmänna vittnesplikten men barn som är under 14 år avlägger inte ed och de står därmed inte under straffansvar enligt 132 § straffeprocessloven.

3.3.2 Kallelse och inställelse

Ett vittne kallas till rätten vid hot om stämning enligt 110 § straffeprocessloven. Om ett vittne inte inställer sig hos rätten och saknar giltigt skäl kan rätten besluta att vittnet skall hämtas till huvudförhandlingen. Föreligger särskilda skäl kan rätten besluta att ett vittne skall hållas i *fengsligt förvar* till dess att han kan bli hörd, enligt 115 § straffeprocessloven. Möjligheten att häkta ett vittne tills han avgett sin utsaga kan tillämpas i de fall det anses föreligga risk för att vittnet annars kan hålla sig undan och att vittnets utsaga är viktig för sakens utgång.³⁴

³¹ Lie, Nils Erik, *Parts- og vitneavhør – i straffesaker og sivile saker*, andra upplagan, Oslo 2002, sid. 17.

³² Bjerke & Keiserud, a.a. sid. 442f.

³³ A.a. sid. 445.

³⁴ A.a. sid. 463.

3.3.3 Tredskande vittne

Om ett vittne vägrar att avge sin utsaga inför rätten har domstolen möjlighet att häkta honom till dess han är villig att vittna inför rätta. Vittnet kan inte hållas häktad längre än tre månader. Detta regleras i 137 § straffeprocessloven.

3.3.4 Anonymitet för vissa vittnen

Det är den nya regeln i 130a § som reglerar vilka rekvisit som skall vara uppfyllda för att ett vittne skall kunna vara anonymt. Denna paragraf reglerar även vilka typer av åtgärder som kan företas för att vittnet skall kunna vara anonymt och även vilka personer som skall ha kännedom om vittnets identitet.

Paragrafen består av fyra stycken. De två första styckena föreskriver vilka rekvisit som skall vara uppfyllda för att rätten skall kunna besluta om anonymitet för vittnet. Som ett första rekvisit krävs att det brott som den tilltalade står åtalad för skall vara ett allvarligt brott. I det första stycket anges, med hänvisning till paragrafer i straffeloven, vilka typer av brott som kan ge anledning att låta ett vittne vara anonymt. Följande brott uppräknas i paragrafen, motarbetning av rättsväsendet³⁵, flyg- eller fartygskapning³⁶, grovt narkotikabrott³⁷, våldtäkt³⁸, misshandel och grov misshandel³⁹, dråp⁴⁰, utpressning⁴¹, rån och grovt rån⁴² och häleri⁴³. Även några av alkohollovens regler nämns.⁴⁴ Försök till samtliga uppräknade brott kan också medföra att ett vittne beviljas anonymitet.

Vidare stadgar regeln att åklagaren⁴⁵ måste begära att vittnet skall få vara anonymt. Domstolen kan således inte ex officio besluta om anonymitet för ett vittne. För att rätten skall bevilja anonymitet krävs vidare att rätten kan anta att det kan finnas en fara för att vittnet eller någon honom närstående kan utsättas för brott som kränker livet, hälsan eller friheten. Faran för att vittnet eller någon honom närstående skall utsättas för ett sådant brott behöver inte vara överhängande. Värderingen av faran grundas dels på vittnets egen uppfattning av situationen, dels på generella erfarenheter av den miljö den misstänkte kommer från. Det skall dock poängteras att det inte är tillräckligt med enbart en subjektiv känsla hos vittnet, det krävs en objektiv möjlighet att ett brott skall inträffa. Avgörande blir en

³⁵ Straffeloven § 132a.

³⁶ Straffeloven § 151a.

³⁷ Straffeloven § 162 2-3st.

³⁸ Straffeloven § 192.

³⁹ Straffeloven § 229 och § 231.

⁴⁰ Straffeloven § 233.

⁴¹ Straffeloven § 266.

⁴² Straffeloven §§ 267-268.

⁴³ Straffeloven § 317.

⁴⁴ Alkoholloven § 10-1, tredje stycket.

⁴⁵ Kallas i Norge *statsadvokaten*.

helhetsbedömning där det främst beaktas om den tilltalade eller någon annan har hotat vittnet eller betett sig på ett hotfullt vis.⁴⁶

Ett polisvittne kan också beviljas anonymitet om det annars kan hindra honom från att i fortsättningen delta i förundersökningar av liknande brott.

Paragrafens tredje stycke framhåller att det enbart får beslutas om anonymitet för ett vittne om det är *strengt nödvändig* och om det inte medför väsentliga betänkligheter med hänsyn till den tilltalades försvar. Villkoret att det skall vara *strengt nödvändig* innebär att anonymitet enbart kan beviljas om vittnet inte kan skyddas på något annat, mer traditionellt, vis.⁴⁷ Detta sistnämnda rekvisit skulle möjligtvis kunna sätta hinder för anonymitet i många fall. Frågan är om det inte i merparten av målen kan antas att anonymitet kan förvärra den tilltalades möjligheter att försvara sig. Enligt förarbetena skall det i bedömningen främst beaktas hur viktigt det är för den tilltalade att känna till vittnets identitet för att kunna försvara sig. Här nämns särskilt de mål där det är ett tillfällighetsvittne som begärt att få vara anonym. I sådana fall torde det enligt förarbetena inte medföra väsentliga betänkligheter då ett vittne får vara anonymt. Motsatsvis framhålls att vittnen som känner den tilltalade i vissa fall kan ha speciella intressen eller motiv som kan påverka hans vittnesutsaga och därmed kan denna typ av vittne medföra väsentliga betänkligheter. Andra tillfällen som kan generera väsentliga betänkligheter med anonyma vittnen är då vittnesmålet är av avgörande betydelse för målets utgång. Om så är fallet medför det dock inte per automatik att en begäran om anonymitet avslås. Ett vittne kan beviljas anonymitet även om hans vittnesmål är av avgörande betydelse om det med stor säkerhet kan antas att vittnet inte känner den tilltalade. Detsamma gäller om det med stor säkerhet kan fastslås att han saknar motiv för att inte tala sanning.⁴⁸

I paragrafens fjärde och sista stycke presenteras vilka olika möjligheter till anonymitet som finns. Dessa kan användas var för sig eller tillsammans. Enligt de norska lagmotiven kan anonyma vittnesmål ske på olika vis, både arten och graden av anonymitet kan variera. Det finns främst två alternativ, fullständig anonymitet och delvis anonymitet. Då ett vittne är fullständigt anonymt skall dess identitet vara hemlig, varken namn eller någon annan typ av personalia skall vara offentlig. Själva vittnesmålet skall avläggas på ett sätt som inte medför att identiteten kan röjas. Detta kan ske på olika vis, vittnet kan exempelvis sitta dold bakom en skärm eller liknande. Det kan också ske genom att vittnet avger sitt vittnesmål förklädd och/eller med förvrängd röst. Om ett vittne skall vara delvis anonymt skall han uppge sitt namn men inte några övriga upplysningar som kan medföra att han kan uppsökas av den tilltalade eller någon i hans ställe.⁴⁹ Den delvisa anonymiteten skulle kanske kunna vara tillämpbar i de fall när det handlar

⁴⁶ Bjerke & Keiserud, sid. 523.

⁴⁷ Ot.prp.nr.40, kap. 12.4.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Ot.prpr.nr.40, kap. 5.1.

om tillfällighetsvittnen som inte kan spåras genom enbart sitt namn och utseende. Störst praktisk betydelse tror jag dock att det kan få när det handlar om personer som fått vetskap om brotten på grund av sin relation till den tilltalade. En person som själv varit del av en kriminell organisation men valt att vittna mot sina före detta gängkompisar kanske inte behöver dölja sitt namn om det ändå är uppenbart att det är just han som vittnar. Däremot kan det ju självklart ha stor betydelse för honom att slippa uppge sin adress och arbetsplats om han valt att flytta.

I regelns fjärde stycke framgår även kretsen av de personer som skall få vetskap om vittnets identitet och har tystnadsplikt⁵⁰ om denna uppgift. Dessa är lagmän, åklagare och försvarare. De skall alltid upplysas om vittnets namn och även få ta del av övriga förhållanden som kan vara av intresse för saken. Det finns dock ett möjligt undantag och det är att försvararen kan avstå från att ta del av dessa upplysningar. Försvararen är således inte skyldig att ta del av uppgifterna om vittnets identitet. Det finns många försvarare som inte vill ha mer information i målet än vad han har rätt att föra vidare till klienten.⁵¹ Om försvararen inledningsvis meddelar att han inte vill ta del av uppgifterna om vittnets identitet kan han dock ändra sig under processen gång.

3.3.5 Bevisvärdering av ett anonymt vittnesmål

Den aktuella regeln i 130 a § straffeprocessloven reglerar inte bevisvärdet av vittnets utsaga. Det framgår inte av lagen om det i praktiken krävs att det skall finnas någon mer bevisning än ett anonymt vittnesmål för en fällande dom. Den norska motsvarigheten till Advokatsamfundet, Advokatforeningen, uttalade sig i frågan om bevisvärderingen av anonyma vittnesmål. Föreningen menade att vetskapen om vem vittnet är och vilken relation vittnet har till saken är helt avgörande för att rätten skall kunna bedöma bevisvärdet av vittnesmålet. Vidare menar föreningen att det bör finnas bestämmelser i lagen som stadgar om ett lågt bevisvärde för anonyma vittnesmål.⁵² Ovan nämns att det i förarbetena diskuterades något om möjligheten att bevilja anonymitet för vittnen även om vittnesmålet kan tänkas få avgörande betydelse för målets utgång.⁵³ Anonymitet kan även i dessa fall beviljas men det får antas att de norska domstolarna kommer följa Europadomstolens praxis vad gäller bevisvärderingen av ett anonymt vittnesmål.

⁵⁰ A.a. kap. 12.4.

⁵¹ Ibid.

⁵² ”Advokatforeningen om anonyme vitner” www.jus.no/print.gan?id=970. Hämtat från internet 2003-11-20.

⁵³ Ot.prp.nr.40, kap. 12.4.

3.3.6 Rätt att närvara vid vittnesförhör

Rättens möjlighet att besluta att den tilltalade inte skall ha rätt att närvara i rättssalen då ett visst vittne hörs regleras i 245 § straffeprocessloven. Rätten har möjlighet att besluta att den tilltalade inte skall ha rätt att närvara i rättssalen dels när frågan om ett vittnes anonymitet skall avgöras, dels när det anonyma vittnet hörs i samband med huvudförhandlingen. Om ett anonymt vittnes identitet kan hållas hemlig med hjälp av fysiska eller tekniska hjälpmedel föredras detta dock framför att avvisa den tilltalade från rättssalen.⁵⁴

3.3.7 Avvisning av åhörare ur rättssalen

Rätten har vidare möjlighet att avvisa andra personer, åhörare, från rättssalen när ett vittne hörs enligt 284 § straffeprocessloven. Denna möjlighet får antas vara nödvändig för att det skall vara någon mening med att ett vittne är anonymt för den tilltalade.

3.3.8 Telefonförhör

Enligt 109a § straffeprocessloven har rätten möjlighet att höra ett vittne via telefon istället för att vittnet skall inställa sig inför rätten. Telefonförhör skall dock enligt norsk rätt försöka att undvikas så långt det går. Det är domstolen som beslutar huruvida det kan bli aktuellt med telefonförhör men båda parter skall ges möjlighet att uttala sig i frågan före rätten fattar sitt beslut. Om telefonförhör tillåts skall vittnet befinna sig på en myndighet när han hörs. Syftet med detta villkor är att domstolen måste kunna försäkra sig om att det är rätt person som avger vittnesmålet och att förhöret genomförs på ett korrekt vis.⁵⁵

3.4 Exempel på andra länder som tillåter anonyma vittnen

Då den norska lagstiftaren övervägde frågan om införande av anonymitet för vissa vittnen beaktades ett flertal andra länders inställning. Två av de länder som tillät anonymitet för vissa vittnen var Nederländerna och England. Nedan presenteras dessa länders regler om anonyma vittnen, främst ur den norska lagstiftarens perspektiv men även ur ett svenskt perspektiv.

⁵⁴ Ot.prp.nr.40, kap. 12.4.

⁵⁵ Bjerke & Keiserud, sid. 454.

3.4.1 Nederländerna

Huvudregeln i nederländsk rätt är att bevispersoners identitet skall vara känd. År 1994 kom en lagändring i den nederländska straffprocesslagen som medförde att vittnen i undantagsfall kan tillåtas vara anonyma. Det får dock enbart ske om bevispersonen har blivit utsatt för hot eller annan påverkan i syfte att förmås att inte berätta sanningen.⁵⁶

3.4.1.1 Förundersökning

Ett vittne kan beviljas anonymitet av en undersökningsdomare efter en ansökan från vittnet själv, åklagaren, den misstänkte eller försvararen. Undersökningsdomaren kan även besluta om anonymitet ex officio. En rad rekvisit skall vara uppfyllda för att vittnet skall kunna tillerkännas anonymitet. Vittnet skall uppleva sig hotad och det skall anses skäligt att anta att hans liv, hälsa, familjens säkerhet eller vittnets sociala och ekonomiska förhållanden riskeras. Dessutom krävs att vittnet skall ha uttalat att han på grund av ovan nämnda orsaker inte vill lämna ut några uppgifter. Detta gäller även om det är en annan person som känner sig hotad på grund av vad vittnet kan komma att säga. Innan beslut om anonymitet för vittnet fattas har undersökningsdomaren rätt att utesluta information om vittnets identitet i de handlingar som är en del av ärendet.⁵⁷ Innan undersökningsdomaren fattar beslut i frågan om anonymitet skall åklagaren, den misstänkte, försvararen och vittnet själv få uttala sig i frågan. När beslutet är fattat skall det sändas till åklagaren, den misstänkte och vittnet. Ett beslut om anonymitet för vittnen kan överklagas till allmän domstol. Om vittnets identitet skall hållas hemlig får undersökningsdomaren vägra den misstänkte och hans försvarare att närvara vid förhöret. Om så sker skall även åklagaren vägras närvara.⁵⁸ Samtliga skall dock ges möjlighet att ställa frågor till bevispersonen via undersökningsdomaren som i sin tur avgör om bevispersonen skall besvara dem. Undersökningsdomaren känner till vittnets identitet och det är också undersökningsdomaren som skall utreda vittnets trovärdighet. Förhöret inför undersökningsdomaren skall ske under ed.⁵⁹

3.4.1.2 Huvudförhandling

Det förhör som sker inför undersökningsdomaren under förundersökningen kan sedan användas som bevis under huvudförhandlingen. Vittnet hörs således inte igen under huvudförhandlingen. För att förhöret skall kunna godtas som en del av huvudförhandlingen krävs det att försvaret i tillräcklig utsträckning haft möjlighet att ställa frågor till bevispersonen.⁶⁰ Det krävs dessutom att det brott den tilltalade står åtalad för utgör ett allvarligt brott mot rättsordningen. Även om förhöret med bevispersonen godtas som bevis

⁵⁶ SOU 1998:40, sid. 318.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ SOU 1998:40, sid. 318 f.

⁵⁹ Ot.prp.nr.40, kap. 5.5.

⁶⁰ Ibid.

vid huvudförhandlingen kan inte vittnesmålet ensamt ligga till grund för en fällande dom. Istället krävs att en anonym vittnesutsaga i betydande mån stöds av annan bevisning för att en fällande dom skall kunna avkunnas.⁶¹ I denna fråga tar den nederländska rätten således ett avsteg från regeln⁶² om den fria bevisprövningen.⁶³ Ett ytterligare rekvisit för att utsagan skall kunna tjäna som bevis är att den tilltalade inte har uttalat att han vill ställa frågor till vittnet eller få frågor framställda till vittnet under rättsprocessen.⁶⁴ Detta sistnämnda rekvisit måste anses utgöra en god möjlighet för den tilltalade att förhindra att det används anonyma vittnen mot honom.

3.4.2 Engelsk rätt

Huvudregeln i engelsk rätt är att vittnen skall uppge sitt namn och att detta skall vara offentligt. Undantagsvis kan dock vittnen få möjlighet att vara anonyma.⁶⁵

3.4.2.1 Förundersökning

De förhör som görs med bevispersoner under förundersökningens gång får inte användas som bevismedel i huvudförhandlingen om vittnet är anonymt. Däremot kan det i vissa fall accepteras att det i rätten läses upp delar av tidigare nedtecknade förhör men då får vittnets identitet inte hållas hemlig. Innan protokoll över förhör med vittnen överlämnas till försvaret tas vittnets adress bort från protokollet.⁶⁶

3.4.2.2 Huvudförhandling

Huvudregeln i engelsk rätt är att alla vittnen skall uppge sitt fullständiga namn. Däremot finns det inte något krav på att vittnet skall behöva uppge sin bostadsadress. Det är enbart i de fall där vittnets adress har betydelse som bevis som vittnet tillfrågas om detta.⁶⁷ Enligt engelsk rätt finns det olika former av anonymitet för bevispersoner. Som tidigare nämnts blir bevispersonens adress enbart i vissa fall känt för den misstänkte. Detta i sig är visserligen en mycket svag form av anonymitet men det medför ett visst form av skydd för vittnet. Under huvudförhandlingen finns två alternativa former av anonymitet för bevispersoner. Dels kan vittnet ges möjlighet att inte öppet uppge sitt namn utan enbart ge det skriftligt till rättens ledamöter. Dels kan rätten ge bevispersonen rätt att vara helt anonym där varken identiteten eller personen blir känd för någon annan än rätten. Som exempel på när hel anonymitet kan bli aktuellt nämns terrorismål. För att hålla vittnets anonymitet helt okänd kan det användas exempelvis en skärm där vittnet sitter bakom och/eller olika tekniska hjälpmedel som förvränger

⁶¹ SOU 1998:40, sid. 319.

⁶² Principen om den fria bevisprövningen behandlas nedan i kap. 4.

⁶³ Steen Sundberg, sid. 6.

⁶⁴ SOU 1998:40, sid. 319.

⁶⁵ Ot.prp.nr.40, kap. 5.7.

⁶⁶ Ds 1995:1, Vittnen och målsäganden i domstol, sid. 108.

⁶⁷ Ot.prp.nr.40, kap. 5.7.

vittnets röst. Ett vittne som inte är beviljad anonymitet men som är för rädd för att infinna sig till huvudförhandlingen kan istället få sin vittnesutsaga uppläst inför rätten under huvudförhandlingen.⁶⁸

När rätten skall ta ställning till om ett vittne skall få vara anonymt skall de göra en helhetsbedömning en avvägning görs mellan å ena sidan behovet av skydd för vittnet och å andra sidan den tilltalades bristande möjligheter att försvara sig. Vid bedömningen skall rätten bland annat beakta följande;

- finns det en verklig grund för att frukta konsekvenser om vittnets identitet blir känt för den tilltalade? Det finns dock inte något krav på att vittnet själv skall känna sig rädd.
- är vittnets utsaga så viktig för saken att det anses orimligt att åklagaren inte skall få ta detta bevis inför rätten?
- kan åklagarmyndigheten visa för rätten att vittnets trovärdighet och pålitlighet blivit undersökt?
- är den tilltalades rätt till försvar tillräckligt tillgodosedd?⁶⁹

⁶⁸ Ds 1995:1, sid. 109.

⁶⁹ Ot.prp.nr.40, kap. 5.7.

4 Svensk rätt

4.1 Inledning

Enligt svensk lag, praxis och allmänna rättsgrundsatser finns det en rad medborgerliga skyldigheter för personer som bevittnat eller på något annat sätt erhållit relevant information om begångna brott. I direkt anslutning till ett begånget brott är dessa personer, bevispersoner, skyldiga att följa med polis för att förhöras. Senare under förundersökningens gång är bevispersoner skyldiga att inställa sig för förhör hos polisen och skyldiga att på uppmaning kvarstanna hos polisen under en viss tid. Bevispersonen är dock inte skyldig att svara på frågor under förhöret. Om förundersökningen leder fram till åtal kan bevispersoner mot sin vilja tvingas att vittna i rätten under ed. Den person som under förundersökningens gång blir misstänkt för brott har vissa rättigheter såsom att få vetskap om vad förundersökningen består av. Under förundersökningen kan dock den misstänktes rättigheter begränsas av olika anledningar. När förundersökningen leder till åtal och det blir huvudförhandling i rätten erhåller den tilltalade större rättigheter än vad han hade under förundersökningen. Det är betydligt svårare att undanhålla information från en tilltalad än från en misstänkt. Under förundersökningen och huvudförhandlingen kan det uppstå en rad intressekonflikter. Den konflikt som är i centrum i denna uppsats är den mellan en tilltalad och ett vittne.

I detta kapitel kommer bevispersoners gällande rättigheter och skyldigheter behandlas, dels under förundersökningen dels under huvudförhandlingen. Vidare kommer en misstänkt respektive tilltalad persons rättigheter att presenteras. Syftet med denna presentation är att visa hur långtgående vittnesplikten är, dess innebörd, och vilka möjligheter det finns att skydda ett vittnes identitet i enlighet med gällande rätt.

4.2 Förundersökning

Reglerna om förundersökning finns i 23 kap. rättegångsbalken och i förundersökningskungörelsen. En förundersökning inleds då det finns anledning att antaga att ett brott förövats enligt 23 kap. 1 § rättegångsbalken. Det krävs dock inte att det skall finnas en specifik person som är misstänkt för brottet.⁷⁰ Syftet med förundersökningen enligt 23 kap. 2 § rättegångsbalken är att i första hand ge åklagaren tillräckligt material för bedömningen av åtalsfrågan. För att kunna uppfylla kraven på omedelbarhets- och koncentrationsprincipen i huvudförhandlingen krävs noggrann förberedelse. Därmed kan ett av förundersökningens syften

⁷⁰ Ekelöf, Per Olof, Edelstam, Henrik & Boman, Robert, *Rättegång femte häftet*, sjunde upplagan, Stockholm 1998, sid. 107.

dessutom anses vara att förebereda målet inför huvudförhandlingen. Som ett tredje syfte, vilket dock inte finns angivet i lagregeln, har förundersökningen till uppgift att ge den misstänkte en inblick i åklagarens bevismaterial. Detta tredje syfte underlättar den misstänktes möjlighet till försvar. Då en förundersökning påbörjas träder 23 kap. rättegångsbalken och förundersökningskungörelsen i kraft.⁷¹ Under förundersökningens gång skall det finnas en förundersökningsledare som har den högsta ledningen under arbetets gång. Enligt 23 kap. 3 § rättegångsbalken skall denne vara polismyndighet eller åklagare.⁷² Förundersökningen skall bedrivas i enlighet med objektivitetsprincipen enligt 23 kap. 4 § rättegångsbalken.⁷³ Denna princip medför att under förundersökningens gång skall både omständigheter som talar mot den tilltalade men också omständigheter som talar för hans sak beaktas.

De förhör som hålls med bland andra vittnen under förundersökningen nedtecknas i handlingar. Av dessa handlingar framgår dessutom uppgifter om vittnet, såsom hans fullständiga namn och adress. Handlingarna är att se som delar av förundersökningsprotokollet. I normalfallet innebär det att vittnets identitet, adress och eventuellt andra uppgifter blir en del av förundersökningsmaterialet.

4.2.1 Bevispersoners rättigheter och skyldigheter

Det anses vara en medborgerlig skyldighet att som bevisperson stå till polis och åklagares förfogande under förundersökningen.⁷⁴ Denna skyldighet är dock inte lagreglerad men i 23 kap. 6 § rättegångsbalken stadgas att förhör får hållas med envar som antas kunna lämna uppgifter av betydelse för utredningen. Skyldigheten medför att bevispersonen skall närvara i fysisk mening vid förhöret men omfattar inte en plikt att aktivt medverka genom att exempelvis svara på frågor.⁷⁵ Enligt 23 kap. 6a § rättegångsbalken får ett vittne kallas till förhör vid vite under förundersökningen. De skyldigheter som presenteras nedan innebär att en person som bevittnat ett brott inte kan välja att avstå från att bistå polis och åklagare under förundersökningen av den anledningen att han känner sig rädd eller enbart känner ovilja för att bli inblandad.

4.2.1.1 Medtag till förhör

Om en person påträffas av polisen på platsen där ett brott begåtts och utan giltig orsak vägrar att följa med för att bli förhörd har polisen rätt att medta personen till förhör enligt 23 kap. 8 § rättegångsbalken. Innan polisen tar detta beslut skall han, i enlighet med proportionalitetsprincipen, överväga om det är nödvändigt att medta personen.⁷⁶ Vad som är giltig orsak till att

⁷¹ Ekelöf, 1998, sid.102 f. och SOU 2003:74, sid. 187.

⁷² Ekelöf, 1998, sid. 111.

⁷³ A.a. sid. 117.

⁷⁴ A.a. sid. 119.

⁷⁵ Diesen, 1996, sid.77.

⁷⁶ Diesen, 1996, sid. 92.

inte medfölja för förhör är inte närmare angivet men viss vägledning kan fås genom 32 kap. 8 § rättegångsbalken och reglerna om laga förfall.⁷⁷ Dessa regler lämnar inte något utrymme för rädsla eller ovilja vilket medför att polis har rätt att medta ett vittne till förhör även om vittnet exempelvis blivit hotat.

4.2.1.2 Hämtning till förhör

När förundersökningen är inledd kan bevispersoner kallas till förhör. Om personen vägrar inställa sig utan giltig orsak har polisen rätt att hämta in bevispersonen till förhör enligt 23 kap. 7 § rättegångsbalken och 6 § förundersökningskungörelsen. Dessa paragrafer skall läsas tillsammans då 6 § förundersökningskungörelsen till viss del begränsar 23 kap. 7 § rättegångsbalken. I 6 § förundersökningskungörelsen står det uttryckligen att hämtning av bevispersoner endast får ske i undantagsfall. Denna reglering är ett uttryck för proportionalitetsprincipen.⁷⁸ Inte heller i detta fall skulle hot från den tilltalade mot vittnet kunna få ligga till grund för att polisen skulle avstå från att hämta ett vittne till förhör

4.2.1.3 Skyldigheten att kvarstanna vid förhör

När en bevisperson väl infunnit sig till förhör är han enligt 23 kap. 9 § rättegångsbalken skyldig att kvarstanna för förhör i max sex timmar. Detta gäller oavsett om han infunnit sig frivilligt eller genom hämtning eller medtagande. Enligt 23 kap. 4 § rättegångsbalken är bevispersonen dock inte skyldig att stanna längre än vad som oundgängligen är erforderligt. Om förhöret avslutas tidigare än efter sex timmar har bevispersonen rätt att avlägsna sig.⁷⁹

4.2.1.4 Vittnesförhör inför domstol

Vare sig hämtning eller medtagande till förhör medför per automatik någon garanti för att bevispersonen aktivt kommer medverka i förhöret. Det är inte heller hans skyldighet. Ett vittne som oroar sig för repressalier och av den anledningen avstår från att medverka vid förhöret undgår dock inte att tvingas avlägga vittnesmål. Om en bevisperson vägrar att besvara frågor under förhöret kan han tvingas att vittna inför domstol enligt 23 kap. 13 § rättegångsbalken. För att förhör inför domstol skall vara möjligt krävs att det finns särskilda skäl. Det skall finnas en person som är skäligen misstänkt för brottet och den som skall höras skall vara skyldig enligt lag att vittna om åtal väcks.⁸⁰ Om bevispersonen vägrar att besvara frågorna även inför domstol har domstolen rätt att döma ut vite och i sista hand häkta bevispersonen.

⁷⁷ A.a. sid. 84.

⁷⁸ A.a. sid. 82.f.

⁷⁹ A.a. sid. 95 f.f.

⁸⁰ Diesen Christian (red.), *Förundersökning*, Stockholm 1995, sid. 145.

Vittnesförhör inför domstol under förundersökningen kan även ske i de fall då det är fara att bevis går förlorat eller endast med svårigheter kan föras vid en huvudförhandling enligt 23 kap. 15 § rättegångsbalken.

4.2.2 Allmänhetens rätt att ta del av förundersökningen

Som underlag i åtalsfrågan har åklagaren i varje utredning ett förundersökningsprotokoll.⁸¹ Det består av ett antal handlingar, däribland vittnesförhör med vittnets namn och adress angivet. Enligt offentlighetsprincipen skall alla medborgare ha rätt att ta del av allmänna handlingar som finns på en myndighet, 2 kap. 1 § tryckfrihetsförordningen. Det finns dock vissa begränsningar av handlingsoffentligheten enligt 2 kap. 2 § tryckfrihetsförordningen. Enligt denna regel kan begränsningar göras i vissa fall men de måste vara angivna i lag. I sekretesslagen återfinns begränsningar av offentlighetsprincipen rörande bland annat förundersökningens handlingar. Sekretesslagens regler medför att då handlingen innehåller sekretessbelagda uppgifter föreligger förbud att röja dessa uppgifter för allmänheten.⁸² I praktiken innebär detta att förundersökningar i princip är hemliga enligt 5 kap. 1 § sekretesslagen.⁸³

Sekretessen under förundersökningsstadiet har tillkommit främst på grund av två olika skyddsintressen. Det ena skyddsintresset återfinns i 5 kap. 1 § sekretesslagen. Enligt denna paragraf skall sekretessen skydda utredningen så att den kan bedrivas på ett tillfredsställande vis. Uppgifter i förundersökningen som, om de blev offentliga, kan medföra att syftet med beslutade eller förutsedda åtgärder motverkas är belagda med sekretess enligt ovan nämnda paragraf.⁸⁴

Det andra skyddsintresset som återfinns i 9 kap. 17 § sekretesslagen är skyddet för den enskildes intressen. Enligt denna regel skall uppgifter om en enskilds personliga och ekonomiska förhållanden vara sekretessbelagda såtillvida de inte kan röjas utan men för den enskilde eller någon honom närstående. Enligt regelns tredje stycke gäller sekretess även för anmälan eller utsaga från en enskild person om det kan antas att det kan uppkomma fara för att någon kommer utsättas för våld eller hot om våld om uppgiften blir känd.⁸⁵

4.2.3 Den misstänktes rättigheter

4.2.3.1 Rätt till insyn

När förundersökningsarbetet kommit så långt att det finns en eller flera personer som är skäligen misstänkta för brott skall de, enligt 23 kap. 18 §

⁸¹ SOU 2003:74, Ökad effektivitet och rättssäkerhet i brottsbekämpningen, sid. 187.

⁸² Diesen, 1995, sid. 211.

⁸³ SOU 1998:40, sid. 276.

⁸⁴ SOU 2003:74, sid. 187.

⁸⁵ Ibid.

rättegångsbalken, underrättas om detta och får därmed ställning som part i förundersökningen. När en person är part i förundersökningen har han en större rätt till insyn i förundersökningen än vad allmänheten har, han får nu vissa partsrättigheter. Den misstänkte och hans försvarare skall som huvudregel ha rätt att ta del av förundersökningsprotokollet. De har då möjlighet att granska omständigheter och bevis som åberopas mot den misstänkte. Bestämmelserna i 23 kap. 18 § rättegångsbalken ger dock inte den misstänkte en automatisk rätt att ta del av handlingar som upprättats under förundersökningen.⁸⁶ Den intresseemotsättning som uppkommer mellan å ena sidan den misstänktes partsrättigheter och å andra sidan bestämmelserna om sekretess regleras i 14 kap. 5 § sekretesslagen. Denna regel stadgar att sekretess som huvudregel inte hindrar part i mål eller ärende hos domstol eller annan myndighet att ta del av handling eller annat material i det aktuella ärendet. Denna regel är dock inte en regel som skapar rätt till insyn utan är en kollisionsnorm.⁸⁷ Det är istället 23 kap. 18 § rättegångsbalken som tillförsäkrar den misstänkte och hans försvarare rätt att förlöpande ta del av vad som har förekommit vid förundersökningen. Detta får dock endast ske så länge det inte är till men för utredningen. Förundersökningsledaren kan hindra den misstänkte från att få ta del av handlingar som avslöjar bevispersonens identitet om han anser att det kan finnas en risk för att den misstänkte personen kommer att försöka påverka det framtida utredningsresultatet.⁸⁸

4.2.3.2 Rätt att närvara vid vittnesförhör

Undersökningsledaren beslutar huruvida försvaret, alltså den misstänkte och hans försvarare, får närvara vid vittnesförhör. Försvarets rätt att förlöpande ta del av förundersökningen innebär inte en rätt att alltid närvara vid vittnesförhören.⁸⁹ Om det kan ske utan men för utredningen får försvaret närvara vid vittnesförhör enligt 23 kap. 10 § rättegångsbalken. Möjligheten för försvaret att närvara vid förhör med bevispersoner är dock villkorad av undersökningsledarens bedömning. Om försvaret tillåts närvara vid ett förhör är det ändå förhørsledaren som avgör i vilken ordning försvaret skall få ställa frågor. Det är också förhørsledaren som har till uppgift att förhindra otillbörliga frågor och förhindra att ojusta förhörsmetoder används.⁹⁰ Om det finns risk för att vittnet blir hotat eller utsatt för våld om den tilltalade får kännedom om hans identitet då den tilltalade eller hans försvarare tillåts närvara vid förhöret skulle förhørsledaren eventuellt kunna neka dem rätt att närvara.

4.2.3.3 Efter åtalsbeslutet

Den misstänktes rätt till insyn i förundersökningsmaterialet stärks avsevärt då åtalet väcks och han får status som tilltalad. Den tilltalade har då per

⁸⁶ SOU 2003:74, sid. 187 f.f.

⁸⁷ A.a. sid. 188.

⁸⁸ Adell, Gunnar, *Säkerhet och skydd för bevispersoner*, Riksåklagarens metodfrågor 1995:2, Malmö 1995, sid. 42.

⁸⁹ Diesen, 1996, sid. 73 f.

⁹⁰ Diesen, 1995, sid. 207 f.

automatik rätt till samtliga handlingar som upprättats under förundersökningen, även de handlingar som inte är offentliga. Enligt 23 kap. 21 § rättegångsbalken har den tilltalade och hans försvarare rätt att på begäran få en utskrift av förundersökningsprotokollet. Denna utskrift skall innehålla det material som är relevant för den kommande huvudförhandlingen⁹¹ Därmed får den tilltalade vetskap om samtliga vittnens identitet, fullständiga namn och om det behövs födelseår. Övriga personuppgifter, såsom exempelvis bostadsadress, kan dock sekretesskyddas.⁹²

Allmänhetens rätt till insyn i förundersökningsprotokollet stärks också då beslut i åtalsfrågan fattats av åklagaren. När beslutet är fattat blir förundersökningsmaterialet att betrakta som allmän handling.⁹³ De sekretessbelagda delarna undantas dock. Därmed kan information om vittnesuppgifter bli offentliga då åtal väckts.

4.2.4 Praktiska åtgärder för att skydda bevispersoners identitet

När den misstänkte personen blivit delgiven stämningen mot honom skall han i samband med delgivningen få tillgång till alla skriftliga bevis som åberopas mot honom. Enligt 45 kap. 9 § andra stycket rättegångsbalken skall uppgift om vittnens ålder, yrke och bostadsadress inte framgå av de handlingar som sänds till den tilltalade såvida uppgifterna inte är av betydelse för målet. Den tilltalade har dock alltid rätt att få ut uppgifterna av rätten efter en särskild begäran. Av denna anledning har det ansetts befogat att i vissa fall låta vittnens adress vara en *care of*- adress avseende åklagarmyndigheten eller liknande.⁹⁴

4.3 Huvudförhandling

Förfarandet i brottmålsrättegångar grundar sig i huvudsak på bestämmelserna i rättegångsbalken. De avsnitt som är mest aktuella för denna uppsats är främst 35-36 kap. rättegångsbalken. 35 kap. reglerar bevis och 36 kap. stadgar om vittnesreglerna. I rättegångsbalken finns en rad principer som mer eller mindre tydligt framkommer i lagens olika regler. Enligt svensk rätt råder principerna om den fria bevisprövningen och den fria bevisvärderingen. Detta betyder att det står parterna fritt att åberopa den bevisning de önskar och domaren har att fritt avgöra den åberopade bevisningens värde.⁹⁵ Domaren kan således själv välja hur pass starkt värde

⁹¹ SOU 2003:74, sid. 189.

⁹² Adell, Gunnar, *Säkerhet och skydd för bevispersoner åtgärds katalog*, Riksåklagarens metodfrågor 1997:1, Stockholm 1997, sid. 18.

⁹³ SOU 2003:74, sid. 189.

⁹⁴ Fitger, Peter, *Rättegångsbalken*, sid. 45:27 och Adell, 1997, sid. 23.

⁹⁵ Ekelöf, Per Olof & Boman, Robert, *Rättegång fjärde häftet*, sjätte upplagan, Göteborg 1995, sid. 20.

han tillmäter ett vittnes utsaga. Om den svenska rättsordningen i framtiden kommer godta anonyma vittnesmål som bevismedel skulle den fria bevisvärderingen eventuellt behöva inskränkas. De båda principerna står dock inte helt utan undantag.

Den fria bevisprövningen och den fria bevisvärderingen medför ytterligare en rad principer såsom exempelvis omedelbarhetsprincipen som stadgar att domen skall grundas på vad som framkommit vid huvudförhandlingen. Ytterligare en princip som gäller i svensk rätt är principen om det bästa bevismaterialet.⁹⁶

4.3.1 Den allmänna vittnesplikten och dess undantag

I svensk rätt finns en allmän vittnesplikt vilket medför att alla som inte själva är part i målet kan kallas som vittnen, 36 kap. 1 § rättegångsbalken. Plikten att vittna i rättegång är en allmän medborgerlig skyldighet.⁹⁷ Huvudregeln om allmän vittnesplikt har dock vissa undantag. En målsägande som inte för talan och därmed inte är part i målet får inte vittna enligt 36 kap. 1 § rättegångsbalken. Enligt samma regel får inte heller någon som har åtalats för medverkan till det aktuella brottet vittna. 36 kap. 3 § rättegångsbalken stadgar att den som är eller har varit gift eller är i rätt upp- eller nedstigande släktskap eller är i svågerlag eller är syskon med part inte är skyldig att vittna. Detsamma gäller för en person som på ett liknande sätt är närstående en av parterna i målet. Om en person som är under 15 år eller lider av en psykisk sjukdom är kallad som vittne skall rätten först pröva om han får höras som vittne enligt 36 kap. 4 § rättegångsbalken. Enligt 36 kap. 5 § rättegångsbalken är vissa personer på grund av sekretess som sammanhänger med deras yrke inte skyldiga att vittna.

Ett vittne kan inte befrias från den allmänna vittnesplikten av den anledningen att han känner obehag inför att vittna eller att han av praktiska orsaker har svårt att komma till huvudförhandlingen på utsatt dag och tid. Parternas möjlighet att få en materiellt riktigt dom prioriteras framför vittnets personliga intressen.⁹⁸ Den allmänna vittnesplikten är således en skyldighet som går djupt in i den enskildes privata sfär och den är även straffsanktionerad på ett mycket kännbart sätt.⁹⁹

4.3.2 Kallelse och inställelse

Ett vittne kallas till rätten vid vite enligt 36 kap. 7 § rättegångsbalken. Om vittnet inte kommer till förhandlingen som han är kallad till, exempelvis på grund av rädsla för hot eller repressalier, skall rätten pröva frågan om vitets utdömande. Därefter kan rätten kalla honom på nytt vid ett nytt vite om

⁹⁶ A.a. sid. 21 f.f.

⁹⁷ Ekelöf, 1995, sid. 164.

⁹⁸ Heuman Lars, Absolut eller relativ vittnesplikt, *JT* 1994/95, sid. 153.

⁹⁹ Wennergren, Bertil, Om vittnesplikten, *SvJT* 1998, sid. 40.

förhandlingen skjuts fram till en annan dag. Om förhandlingen inte framskjuts kan rätten förordna att vittnet blir hämtat till domstolen. Rätten kan även besluta om hämtning inför en uppskjuten förhandling jämlikt 36 kap. 20 § rättegångsbalken.

4.3.3 Vittnets skyldighet att uppge sin identitet

Före vittnet avlägger sitt vittnesmål skall han enligt 36 kap. 10 § rättegångsbalken uppge sitt fullständiga namn inför rätten. Enligt samma regel skall rätten även försöka klargöra om vittnet har någon relation till parterna eller står i något förhållande till själva saken som kan ha betydelse för bedömandet av tilltron till hans vittnesmål. Endast om rätten finner det nödvändigt skall han också uppge sin ålder, yrke och hemvist.¹⁰⁰ Syftet med att endast i undantagsfall begära att vittnet uppger dessa uppgifter är att skydda vittnet. Det skall dock inte ses som en begränsning av rättens skyldighet att försöka ta reda på sådana omständigheter som kan inverka på vittnesutsagans bevisvärde eller på sakens bedömning.¹⁰¹

4.3.4 Vittnesförhöret

4.3.4.1 Principen om muntlighet och dess undantag

Syftet med vittnesförhöret är att genom muntlig bevisning få fram de omständigheter som kan påverka målets utgång.¹⁰² Huvudregeln om bevisupptagning finns i 35 kap. 8 § rättegångsbalken som stadgar att bevis skall upptas vid huvudförhandlingen i enlighet med principen om bevisomedelbarhet. Enligt 36 kap. 16 § första stycket rättegångsbalken skall ett vittne således avge sin berättelse muntligen. Om ett vittne inställer sig till huvudförhandling och avlägger vittneseden men under förhöret ändrar sin utsaga i förhållande till vad han uppgav under förundersökningen eller om han förklarar att han inte vill uttala sig kan hans tidigare uppgifter dock förebringas enligt 36 kap. 16 § andra stycket rättegångsbalken. Förhören kan då läsas upp eller ett ljud- eller videoband kan spelas upp.¹⁰³ Huvudregeln är dock att skriftliga vittnesutsagor inte får uppläsas eller åberopas som bevis vilket stämmer väl överens med principen om det bästa bevismaterialet.¹⁰⁴ Enligt 35 kap. 14 § rättegångsbalken kan det dock även i vissa andra fall göras undantag från principen om muntlighet. Enligt denna regel kan en uppteckning av en berättelse som någon lämnat inför åklagare eller polismyndighet eller annars utom rätta åberopas som bevis under huvudförhandlingen. Rätten kan godta det som bevis om det är särskilt föreskrivet, om förhör med bevispersonen inte kan ske vare sig vid eller utom huvudförhandlingen eller i övrigt inför rätta eller om det kan anses proportionerligt. Om ett vittne inte kan anträffas och inställas vid

¹⁰⁰ Prop. 1993/94:143, sid. 43 f.f.

¹⁰¹ Fitger, sid. 36:34.

¹⁰² Diesen, 1996, sid. 123.

¹⁰³ SOU 2001:103, En modernare rättegång, 225 f.

¹⁰⁴ A.a. sid. 225.

huvudförhandling kan således deras utsagor från förundersökningen i vissa fall åberopas som bevis.¹⁰⁵

4.3.4.2 Vittnesförhör utom huvudförhandling

Huvudregeln i 35 kap. 8 § rättegångsbalken om att bevis skall upptas vid huvudförhandlingen har undantag. De tillfällen då huvudregeln kan frångås återfinns i 36 kap. 19 § rättegångsbalken. Regeln säger att förhör med vittne får ske utom huvudförhandlingen om det inte är möjligt för vittnet att inställa sig vid huvudförhandlingen. Detta alternativ kan åberopas då vittnet lider av någon sjukdom. Det andra skälet till att vittnesförhör får hållas utom huvudförhandlingen är då det vid en proportionalitetsbedömning framkommer att vittnets inställelse skulle medföra kostnader eller olägenheter som inte står i rimligt förhållande till betydelsen av att förhöret hålls vid huvudförhandlingen. Det framhölls dock i förarbetena att rätten alltid bör överväga att istället för att hålla ett vittnesförhör utom huvudförhandlingen hålla telefonförhör med vittnet vid själva huvudförhandlingen.¹⁰⁶

4.3.4.3 Huvudförhöret

Förfarandet vid vittnesförhöret regleras i 36 kap. 17 § rättegångsbalken. Det inledande förhöret, huvudförhöret, inleds i de flesta fall av den part som åberopat vittnet. Det kan dock göras undantag från detta, då inleder istället rätten förhöret. När förhöret börjar skall vittnet ges möjlighet att på egen hand avge sin utsaga. Om det behövs skall han istället göra det med stöd av frågor. I denna inledande del av förhöret får det inte ställas några ledande frågor till vittnet. Frågorna under huvudförhöret måste hålla sig inom ramen för bevis- och förhörstema.¹⁰⁷

4.3.4.4 Motförhöret

Då huvudförhöret är avslutat är det motpartens tur att förhöra vittnet, detta förhör kallas motförhör. Under motförhöret har försvararen rätt att ställa ledande frågor till vittnet om det behövs för att undersöka om vittnets berättelse stämmer med det verkliga händelseförloppet. Efter motförhöret ges möjlighet både för rätten och för parterna att ställa frågor igen. Under denna del av förhöret är det återigen inte tillåtet med ledande frågor. Om den part som har kallat vittnet ställer frågor till vittnet igen kallas det för återförhör.¹⁰⁸

Motförhörets syfte är i första hand att minska vittnets trovärdighet.¹⁰⁹ Det är dock vittnets utsaga, inte vittnet personligen som skall attackeras.¹¹⁰ Om det under huvudförhöret försökts skapa ett stöd för bevistemat är det i

¹⁰⁵ Adell, 1997, sid. 25.

¹⁰⁶ Prop. 1986/87:89, Om ett reformerat tingsrättsförfarande, sid. 181.

¹⁰⁷ Samuelsson, Per E, *Att förhöra ett vittne - en handbok i förhörsteknik*, Angered 1996, sid. 78.

¹⁰⁸ A.a. sid. 19.

¹⁰⁹ A.a. sid. 76.

¹¹⁰ Diesen, 1996, sid. 275.

motförhöret som detta stöd skall raderas. Detta sker genom att bevispersonens utsaga attackeras utifrån tilltro, rimlighet och bevisvärde. Det är i motförhöret försvaret ges möjlighet att visa för rätten att vittnet har missuppfattat vad som hände eller att han är osäker eller att han har anledning att inte berätta sanningen. Om ett vittne har eller har haft någon form av relation med den tilltalade som kan ge vittnet anledning att baktala den tilltalade är det nu försvaret skall visa rätten det. Är vittnet anonymt för den tilltalade kan det dock sätta stora hinder i vägen för ett, ur försvarets synvinkel, lyckat motförhör. Under motförhöret är advokaten inte skyldig att hålla frågorna till bevis- och förhörstema utan kan utvidga förhørsområdena till sådana som han tror kan avslöja vittnets bristande trovärdighet.¹¹¹

4.3.4.5 Tredskande vittne

Om vittnet har inställt sig men i rätten vägrar avlägga ed eller avgiva vittnesmål eller besvara frågor som ställs till honom kan rätten förelägga vittnet vid vite att fullgöra sin vittnesplikt. Om vittnet ändå inte fullgör sin plikt kan han komma att häktas. Om ett vittne häktas får han inte vara frihetsberövad längre än 3 månader och var 14:e dag skall han inställas för rätten enligt 36 kap. 21 § rättegångsbalken. Rätten är då skyldig att kontrollera om vittnet står fast vid sin vägran.¹¹² Regeln anger att rätten *kan* förelägga vite och *kan* häkta ett vittne.¹¹³ Regeln är således fakultativ och vid en tillämpning gäller därmed legalitets-, ändamåls-, behovs- och proportionalitetsprinciperna.¹¹⁴

Det finns undantag från plikten att avge vittnesmål. Enligt 36 kap. 6 § rättegångsbalken har vittnet rätt att vägra yttra sig om något som skulle kunna röja att han själv eller någon honom närstående har begått en brottslig eller vanärande handling. Enligt samma paragraf kan även vittne som genom sitt vittnesmål skulle röja en yrkeshemlighet tillåtas att vägra yttra sig.

Det finns i svensk rätt ingen regel som tillåter ett vittne att tuga om omständigheter som han inte vågar yppa på grund av rädsla för repressalier. Visserligen har det diskuterats om rätten bör utöva sanktioner när det är rädsla som hindrar vittnet från att avge sin utsaga men lagen ger inte uttryckligen ett sådant undantag.¹¹⁵ I doktrinen har framhållits att rätten bör undvika att tillämpa sanktioner mot ett vittne som är utsatt för mycket allvarliga hot om det finns starka skäl att anta att hoten kan realiseras. Det påpekas dock att hänsyn måste tas till kraven på rättssäkerhet och inte enbart till vittnets intressen. Vidare anförs att domstolarna bör försöka förmå vittnet att uttala sig om de repressalier som kan drabba honom och

¹¹¹ Samuelsson, sid. 78.

¹¹² Fitger, sid. 48:48a.

¹¹³ Min kursivering.

¹¹⁴ RH 1995:32, sid. 82.

¹¹⁵ Se exempelvis Heuman, sid. 153 f.f.

riskerna för att hotet realiserar. I detta sammanhang bör även både åklagaren och försvararen ges tillfälle att ställa frågor.¹¹⁶

4.3.5 Parts närvaro i rättssalen vid vittnesmål

Om vittnet av rädsla eller någon annan orsak inte fritt berättar sanningen när han avger sitt vittnesmål och om detta är på grund av parts närvaro får rätten enligt 36 kap. 18 § rättegångsbalken förordna att parten inte får närvara vid vittnesförhöret. Detsamma gäller för åhörare som hämmar vittnet. Parten som förvisas ut ur rättssalen skall i efterhand få vittnets utsaga återgiven för honom och genom sin försvarare ha rätt att ställa frågor till vittnet. I vissa domstolar finns möjligheten att parten vistas i ett angränsande rum och då, med hjälp av tekniska hjälpmedel, hör vittnesmålet i sin helhet. En åhörare som blivit utvisad ur rättssalen har inte någon rätt att få vittnesmålet återgett för honom. Syftet med möjligheten att förvisa parten eller åhöraren ut ur rättssalen är att vittnet skall befrias från det tryck som parten eller åhörarens närvaro kan innebära för vittnet.¹¹⁷ Syftet är därmed inte att skydda bevispersonen utan istället att försöka förmå ett skrämt vittne att avge ett sanningsenligt vittnesmål.

4.3.6 Telefon- och videoförhör

Vid förhör med bevispersoner under huvudförhandlingen gäller som huvudregel att personen skall befinna sig i rättssalen när han avger sitt vittnesmål. Undantagsvis kan det istället ske genom telefonförhör. Således krävs det inte att vittnet fysiskt skall befinna sig i rättssalen för att vittnesförhöret skall anses ha tagits upp inför rätten.¹¹⁸ Möjligheterna att tillämpa telefonförhör med ett vittne regleras i 46 kap. 7 § rättegångsbalken. Sedan en tid tillbaka finns det också i vissa fall möjlighet att använda sig av videoförhör som ett komplement till förhör inför rätten under huvudförhandlingen.

Syftet med telefon- och videoförhör är inte i första hand att skydda bevispersoner från hot eller påverkan men kanske skulle en utvidgning av tillämpningsområdet medföra att telefonförhör även kunde användas i det syftet.

4.3.7 Principen om det bästa bevismaterialet

De ovan nämnda alternativa tillvägagångssätten vid förhör av ett vittne skulle eventuellt kunna ses som ett avsteg från principen om det bästa bevismaterialet. Denna princip stadgar att om samma kunskapskälla kan utnyttjas på olika sätt utan några större svårigheter så skall det bevismedel

¹¹⁶ Heuman, sid. 154.

¹¹⁷ Fitger, sid. 36:43

¹¹⁸ SOU 2001:103, sid. 201.

som medför den säkraste bevisningen användas.¹¹⁹ Samtidigt bör principen om parts rätt till fri bevisföring beaktas. Dessa båda principer kan till viss del anses stå i strid med varandra men i en eventuell konkurrenssituation är det principen om det bästa bevismaterialet som väger tyngst.¹²⁰

4.3.8 Förhandling bakom lykta dörrar

Om det finns särskilda behov finns det möjlighet att hålla förhandlingen bakom lykta dörrar enligt 5 kap. 1 § rättegångsbalken. Vid ett sådant förfarande är inte vittnets identitet skyddad gentemot den tilltalade utan det är enbart eventuella åhörare som inte får full vetskap om vittnets identitet. Förhandling bakom lykta dörrar har inte till syfte att skydda vittnen som är hotade eller rädda. I praktiken kan dock ett vittne uppleva en större trygghet då förhandlingen sker bakom lykta dörrar. Pondera att en tilltalad sitter häktad med fulla restriktioner och huvudförhandlingen sker bakom lykta dörrar. I ett sådant läge har den tilltalade själv inga möjligheter att försöka påverka vittnet med våld eller hot eftersom han sitter häktad. Om vi vidare antar att den tilltalade är medlem av en kriminell organisation och att hans kumpaner tänker ge sig på vittnet kan detta försvåras om förhandlingen sker bakom lykta dörrar. Om kumpanerna befinner sig i domstolens väntrum hör de visserligen namnet på vittnet när vittnet kallas in till rättssalen men de kanske inte uppfattar vittnets utseende och får heller inte ta del av några uppgifter vare sig om vittnet eller om hur hans vittnesutsaga lyder.

4.3.9 Bevisvärdering

Vittnesutsagan är ett av de bevis som rätten grundar sin bedömning på. För att avgöra vilken betydelse rätten tillmäter vittnesutsagan görs en bevisvärdering, 35 kap. 1 § rättegångsbalken. För att avgöra värdet av en vittnesutsaga krävs att rätten skall ha möjlighet att bedöma vittnets trovärdighet och tillförlitlighet. Denna möjlighet säkerställs av principen om muntlighet. En av anledningarna till att vittnet skall avge sin vittnesutsaga under huvudförhandlingen inför domstolens ledamöter är att de skall ges möjlighet att skapa sig en uppfattning om vittnet som person för att därefter avgöra om han är trovärdig och tillförlitlig. Det har dock i doktrinen framförts skepsis mot möjligheten att under ett kortvarigt förhör i rätten kunna bilda sig en god uppfattning om en persons karaktär i djupare mening. Domstolen har till uppgift att bedöma tillförlitligheten i de lämnade uppgifterna. Vittnets allmänna trovärdighet kan anses som enbart en del av denna analys.¹²¹

Som nämnts ovan medför principen om den fria bevisvärderingen att domaren avgör värdet av vittnets utsaga. Om vittnen tillåts vara anonyma

¹¹⁹ Ekelöf, 1998, sid. 27.

¹²⁰ SOU 2001:103, sid. 201 f.

¹²¹ Borgström, Claes, Bevisvärdering i brottmål, *Ny Juridik* 1998:2, sid. 105 f.

kan principen komma att inskränkas på så vis att lagstiftaren begränsar värdet av det anonyma vittnesmålet.

4.3.10 Vittnesmålets betydelse och försvararens roll

I svensk rätt råder principen om den fria bevisprövningen och därmed kan det aldrig fastslås exakt hur stor betydelse ett vittnesmål har för avgörandet i skuldfrågan. Det vi däremot kan fastslå är att försvararens roll vid vittnesförhör är mycket viktig. En av försvararens uppgifter är att förhöra vittnet så att alla eventuella felaktigheter i vittnesmålet klargörs för domaren. Det är inte domarens uppgift att själv gå in och kontrollera alla tänkbara felkällor. Det är istället försvararens uppgift att göra detta.¹²² Denna försvararens skyldighet gentemot sin klient bör rimligtvis antas få stå tillbaka om advokaten och klienten inte känner till bevispersonens identitet.

4.4 Våld eller hot om våld mot vittnen

4.4.1 Straffbestämmelser om våld eller hot mot vittnen

I svensk lagstiftning finns en rad straffbestämmelser som en person som hotar eller utövar våld mot ett vittne kan dömas för. Den regel som är specifikt utformad för just dessa tillfällen är regeln i 17 kap. 10 § brottsbalken om övergrepp i rättssak. Enligt denna regel kan en person som med våld eller hot om våld angriper någon för att han gjort anmälan, fört talan, avlagt vittnesmål eller eljest vid förhör avgett utsaga hos domstol eller annan myndighet straffas. Regeln är också tillämplig om våldet eller hotet om våld sker för att hindra en person från att göra något av ovanstående. Straffet för övergrepp i rättssak är böter eller fängelse i högst två år. För grovt brott är straffet fängelse lägst ett år och högst sex år. Regeln om övergrepp i rättssak är egentligen den enda regel som specifikt reglerar ett övergrepp mot ett vittne. I övrigt är det resterande delar av brottsbalkens regler som tillämpas om ett vittne blir utsatt för våld eller hot. Framst är det kap. 3, om brott mot liv och hälsa, och kap. 4, om brott mot frihet och fred, som torde bli aktuella.

Personer kan vara utsatta för vissa typer av förföljelse som inte kan definieras som något brott enligt brottsbalken. För att kunna skydda personer mot denna typ av förföljelser eller trakasserier tillkom 1988 lagen om besöksförbud (1988:688). Denna lag gör det möjligt att meddela förbud för en person att besöka eller på annat sätt ta kontakt med en annan person eller att följa efter denna person.¹²³

¹²² Samuelsson, sid. 15.

¹²³ SOU 1998:40, sid. 276.

Då en person är intagen på en kriminalvårdsanstalt och det kan antas att han ringer till en viss person och hotar denna kan hans möjlighet att använda telefon inskränkas enligt 30 § lagen (1974:203) om kriminalvård i anstalt.¹²⁴

4.4.2 Förekomsten av hot mot vittnen

I SOU 1998:40 behandlades förekomsten av hot mot vittnen. Polis, åklagare, tingsrätter och Sveriges Advokatsamfund gav genom enkätsvar sin bild av förekomsten av hot mot vittnen.

Enligt polisen förekommer övergrepp mot vittnen sällan men antalet övergrepp har möjligen ökat. I de flesta fall sker övergreppen av samma person som är eller har varit den tilltalade. Offret är oftast en person som förövaren har någon form av relation till, vanligtvis en familjemedlem. Enligt polisen är den vanligaste formen av övergrepp verbala hot om våld om inte vittnet låter bli att vittna. Polisen upplever att många personer är rädda eller känner obehag inför att medverka i en polisutredning.¹²⁵

Enligt åklagarna är det vanligt att vittnen känner sig oroade inför en stundande huvudförhandling och många vittnen kontaktar åklagaren av denna anledning. Vittnen brukar oro sig för repressalier och för mötet med den tilltalade. Även åklagarna upplever att oron är störst bland personer som har någon relation till den tilltalade. Enligt åklagaren har antalet personer som känner oro ökat. Likaså har trakasserierna mot vittnen ökat under de senaste åren.¹²⁶

Även tingsrätterna menar att det har skett en ökning av antalet vittnen som känner oro och som är ovilliga att medverka vid huvudförhandlingen. De personer som är mest ovilliga att vittna är de som har en relation till den tilltalade. Tingsrätterna menar att det möjligtvis kan anses ha skett en ökning av antalet hot mot vittnen.¹²⁷

Medlemmar i Svenska Advokatsamfundet anser att oron och oviljan att medverka i rättsprocesser har ökat. Även advokaterna anser att oron är störst bland de vittnen som har en relation till den tilltalade. Det har inte lämnats något entydigt svar om huruvida advokaterna anser att hoten har ökat till antalet men de anses däremot ha blivit grövre.¹²⁸

4.5 Skydd av informatörer

Ännu har det inte föreslagits att svensk rätt skall tillåta anonyma vittnesmål. I SOU 2003:74 föreslås däremot att det skall vara möjligt att hemlighålla identiteten hos de informatörer som polisen och de andra brottsbekämpande

¹²⁴ *ibid.*

¹²⁵ A.a. sid. 300.

¹²⁶ A.a. sid. 300 f.

¹²⁷ A.a. sid. 301.

¹²⁸ A.a. sid. 301 f.

myndigheterna använder i underrättelseverksamhet och brottsutredningsverksamhet. En informatör är en person som förser polisen med information som ett led i polisens arbete utan att själv vara underställd polisen. En informatör är ofta en person som frivilligt befinner sig i en grupp av kriminella personer och agerar inom gruppen. Hemlighållandet av informatörernas identitet föreslås ske genom att polisvittnen skall ges möjlighet att vägra yttra sig om informatörens identitet.¹²⁹ Det föreslås alltså inte att informatörerna själva skall vittna inför rätten och beviljas anonymitet.

I utredningen framhålls det vidare att den tilltalades kännedom om ett vittnes identitet är av betydelse för att förhör skall kunna återopas men också att det skulle försvåra möjligheterna för den tilltalade att påvisa att vittnet har förutfattade meningar, är fientligt inställd eller av någon annan anledning inte är pålitlig som vittne.¹³⁰

4.6 Svensk domstolspraxis

4.6.1 RH 1995:32

Detta rättsfall behandlar frågan kring polisinformatorers rätt till anonymitet. Frågan i detta fall var om det förelåg giltigt skäl enligt 36 kap. 21 § rättegångsbalken för ett vittne att inte besvara en fråga om uppgiftslämnarens identitet under ett vittnesförhör. Den tilltalade var åtalad för förskingring och åklagaren hade som bevisning bland annat återopat vittnesför med en polisman. Denne polisman redogjorde för hur brottet kommit till kännedom för honom, en för honom känd person hade ringt och berättat vad som hänt. Uppgiftslämnaren hade begärt att få vara anonym. Tingsrätten dömde den tilltalade mannen för förskingring. I tingsrättens resonemang kring bevisningen anges det att polismannens vittnesmål talar mot den tilltalade. Den tilltalade mannen överklagade domen till hovrätten. Han yrkade i hovrätten att rätten skulle förelägga polismannen att vid vite eller vid äventyr av häktning enligt 36 kap. 21 § rättegångsbalken att besvara frågan om uppgiftslämnarens identitet. Hovrätten fann inte stöd för detta. Det påpekades att bestämmelserna om tvångsmedel i den aktuella lagregeln är att se som fakultativa och i en samlad bedömning anses det inte stå i rimlig proportion till syftet med åtgärder. Enligt hovrätten var vittnesmålet att se som stödbevisning till övrig, av åklagaren, återopad bevisning.

¹²⁹ SOU 2003:74, sid. 191.

¹³⁰ A.a. sid. 199.

4.6.2 Tidaholmsmordet

I slutet av 1990-talet begicks ett mord på Tidaholmsanstalten. Tre interner misstänktes för mordet på en medfånge. I det initiala skedet fanns det endast en bevisperson som var villig att berätta vad han bevittnat. Han ville dock inte framträda med sitt namn och han ville inte heller lämna några andra uppgifter till polis eller åklagare utan endast till en domare. Med anledning av vittnets vägran att besvara frågor från någon annan än från en domare anordnades det ett förhör inför tingsrätten i Falköping. Under det pågående förhöret satt vittnet dold bakom en skärm. De misstänkta personernas försvarare kunde därmed inte se vittnet. De enda personerna som kunde se vittnet bakom skärmen var domaren och åklagaren.¹³¹ De misstänkta personerna hade inte kallats till bevisupptagningen.¹³² Förhöret upptogs som ett förhör under förundersökningen enligt 23 kap. 15 § rättegångsbalken.¹³³ Under förhöret utpekade det anonyma vittnet tre interner som de aktuella gärningsmännen. De tre misstänkta männen häktades av tingsrätten.¹³⁴

Efter överklagande till hovrätten släpptes de tre misstänkta.¹³⁵ I ett av häktningsbesluten motiverade rätten sitt beslut med att vittnesförhöret med det anonyma vittnet inte har varit tillåtligt enligt svensk rätt. Hovrätten anförde även att det saknar betydelse att Europadomstolen har funnit att det i vissa fall kan vara förenligt med Europakonventionen att använda sig av förhör med anonyma vittnen.¹³⁶

Det anonyma vittnet utvisades till ett land där han inte kunde förväntas återfinnas. Han var då dock känd till namnet.¹³⁷

Senare framträdde ytterligare ett vittne som inte krävde anonymitet. Delvis på grund av det nya vittnesmålet men även på grund av teknisk bevisning häktades två av de misstänkta personerna återigen. Den tredje misstänkte var på rymmen.¹³⁸ Även denna gång överklagade de häktade beslutet. Hovrätten fastställde tingsrättens häktningsbeslut. Rätten konstaterade i sitt beslut att Europadomstolen tolkat Europakonventionens artikel 6 som om det är möjligt med anonyma vittnen i vissa fall och att det i Sverige inte fanns särskilda regleringar för denna typ av bevisning. Rätten påpekar dock att domstolens möjlighet att pröva tillförlitligheten i vittnesberättelserna är begränsade. Det var inte enbart det anonyma vittnesmålet som gjorde att rätten fastställde tingsrättens beslut, det fanns även teknisk bevisning och

¹³¹ Ahlstrand, Thomas, Till frågan om fri bevisprövning och bevisförbud, *SvJT* 2002, sid. 546.

¹³² Justitieombudsmannen ämbetsberättelse, avgiven vid riksmötet 2002/2003, Stockholm 2002, sid. 90.

¹³³ RH 2001:71.

¹³⁴ Ahlstrand, sid. 546.

¹³⁵ Ahlstrand, sid. 546 f.f.

¹³⁶ Häktningsbeslut från Göta Hovrätt, avkunnat 1198-09-15 i mål B 135/97.

¹³⁷ Ahlstrand, sid. 547.

¹³⁸ Ahlstrand, sid. 547.

annan utredning som med viss styrka talade mot de häktade. Rätten skriver i beslutet att den finner att det sammantaget föreligger sannolika skäl för att den häktade gjort sig skyldig till mord.¹³⁹ Hur stor betydelse det anonyma vittnesmålet hade för beslutet är svårt att veta men av ordalydelsen i domen anser jag att man måste anta att beslutet inte hade fastställts om det inte funnits någon annan bevisning än det anonyma vittnesmålet som grund.

Det väcktes senare åtal mot de två misstänkta männen. De dömdes för mord men rätten avvisade det anonyma vittnesmålet som bevisning på den grund att förhör med anonyma vittnen inte var tillåtna enligt svensk rätt.¹⁴⁰

Den tredje gärningsmannen, som varit på rymmen, greps i ett senare skede och åtal väcktes även mot honom. Åklagaren åberopade inte det anonyma vittnesmålet som bevisning inför tingsrätten. Mannen dömdes ändå för mord på samma bevisning som de andra två. Domen överklagades till hovrätten och åklagaren valde då att åberopa det anonyma vittnesmålet. Åklagaren anförde inför rätten att det anonyma vittnesmålet borde beaktas som en omständighet bland andra men att bevisvärdet måste vara lågt. Hovrätten tillät förebringandet av utskriften från det anonyma vittnesmålet. Rätten konstaterade att vittnesmålet skulle kunna tillåtas utan att beslutet skulle stå i strid med Europadomstolens praxis och Europakonventionen. Rätten framhöll även att frågan måste bedömas också utifrån reglerna i rättegångsbalken. Den konstaterade att anonyma vittnesmål inte är tillåtet i svensk rätt. Frågan om en utskrift av ett redan upptaget förhör med en anonym person bör kunna tillåtas skall dock, enligt rätten, bedömas i ljuset av principen om fri bevisprövning. Denna princip talar enligt rättens mening för att förhöret kan tillåtas som bevis även om det inte har tillkommit i enlighet med rättegångsbalken. Det förutsätter dock att beviset utgör det bästa bevismedlet. Då vittnet vid avgörandet inte längre befann sig i Sverige utan var utvisad och förbjuden att återkomma till landet ansåg rätten att utskriften av förhöret med honom var det bästa bevismedlet som stod att finna. Således tillät hovrätten den åberopade bevisningen.¹⁴¹

Justitieombudsmannen kritiserade dock bruket av det anonyma vittnesmålet som bevismedel. Enligt Justitieombudsmannen var det fel att inte kalla de misstänkta personerna då bevisupptagningen genomfördes. Justitieombudsmannen anförde vidare att användning av anonyma vittnen vid domstol inte är tillåtet enligt svensk rätt och att det saknar betydelse att Europadomstolen har uttalat att användning av anonyma vittnen i vissa fall inte är oförenligt med Europakonventionen.¹⁴²

¹³⁹ Häktningsbeslut från Göta Hovrätt, avkunnat 1999-12-16 i mål B 135/97.

¹⁴⁰ Dom 2000-07-18 i mål B 572-00 och B 692-00, Göta hovrätt.

¹⁴¹ RH 2001:71.

¹⁴² Justitieombudsmannen ämbetsberättelse, sid. 69 f.f.

5 Sverige i framtiden, en analys

5.1 Inledning

I detta avslutande kapitel har jag för avsikt att utreda och föreslå åtgärder för hur en rättegång med anonyma vittnen kan bli rättvis. I den första delen behandlar jag den tilltalades intressen av en rättsäker rättegång och vittnets intresse av trygghet. I den andra delen diskuteras hur en framtida reglering av anonyma vittnesmål som bevismedel bör utformas. Syftet med denna diskussion och med mina förslag är att försöka uppnå en rättsordning som i vissa undantagsfall kan bevilja anonymitet för ett vittne och samtidigt kunna ge den tilltalade en rättvis rättegång. Avslutningsvis presenterar jag ett förslag på hur en sådan undantagsregel kan komma att utformas.

5.2 Anonyma vittnen i framtiden

För att på bästa vis kunna ta ställning till frågan om anonymitet för vissa vittnen anser jag att en avvägning bör göras mellan den tilltalades och vittnets skilda intressen. I de kommande avsnittet presenterar jag vilka intressen som jag anser bör beaktas och vilken vikt de bör tillmätas. Slutligen diskuterar jag de olika aktörernas intressen och tar själv ställning i frågan.

5.2.1 Den tilltalades argument

Det finns en stor risk för att den tilltalade förlorar mycket om rättsordningen i framtiden godtar anonyma vittnesmål som bevismedel. Den mest uppenbara förlusten anser jag vara möjligheten att på ett tillfredsställande vis kunna försvara sig under rättegången. För att den tilltalade skall ges möjlighet att försvara sig på bästa sätt krävs enligt min mening att han skall ha vetskap om vittnets identitet. Om ett vittne tillåts vara anonymt kan det bli stora svårigheter för den tilltalades försvarare att på ett tillfredsställande vis kunna motförhöra vittnet. Som nämns tidigare är det visserligen inte vittnets personlighet som skall angripas i motförhöret utan istället vittnets utsaga. Det kan dock antas att vetskap om vittnets identitet är en förutsättning för att på det mest effektiva sättet kunna visa att hans utsaga inte bör tillmätas något stort värde.

Om vissa vittnen kommer beviljas anonymitet kan det enligt min mening medföra två problem som båda leder till en försvagad ställning för den tilltalade. Den kanske mest uppenbara risken är att ett vittne som har anledning att misskreditera den tilltalade träder fram som vittne. Denna risk aktualiseras då vittnet av egna motiv medvetet väljer att avge en oriktig eller överdriven utsaga. Om hans identitet vore känd skulle den tilltalade och hans försvarare kunna avslöja vittnets motiv vid ett motförhör. Den

möjligheten skulle minska dramatiskt om vittnets identitet inte vore känd. Visserligen skall domstolen enligt gällande rätt utreda om vittnet har någon relation till den tilltalade men i praktiken innebär det enbart att vittnet tillfrågas om saken.

Den andra risken som en tillämpning av anonyma vittnesmål som bevismedel kan medföra är att vittnet inte lika noga väger sina ord. Denna risk skulle främst kunna aktualiseras då vittnet omedvetet exempelvis blir något säkrare i sina uttalanden än vad han egentligen är. Ett sådant vittne har inte några egna motiv för att fara med osanning och gör det förmodligen inte för att skada den tilltalade. Det kan tänkas att han bara vill försöka framstå i något bättre dager och som en god samhällsmedborgare som fullgör sin vittnesplikt. I detta fall påverkas inte hans vittnesmål nödvändigtvis av att den tilltalade inte känner till hans identitet. Förmodligen skulle hans identitet inte betyda något för den tilltalade ändå och han skulle därför inte ha bättre möjligheter att försvara sig. Anledningen till att vittnet inte skulle våga sina ord lika noga som om hans identitet vore känd skulle istället vara enbart det faktum att den tilltalade inte vet vem han är. Vittnet skulle därmed inte uppleva någon form av kontakt eller relation till den tilltalade vilket jag anser gör det lättare att som vittne ta i lite extra. Enligt min mening skulle ett anonymt vittnesmål således kunna medföra en viss oförsiktighet i utsagan.

5.2.2 Vittnets argument

Vittnen kan hotas eller utsättas för våld under flera stadier, under förundersökningen och under huvudförhandlingen. Då hot eller våldsdåd utförs under dessa stadier torde syftet främst vara att förmå vittnet att antingen inte ställa upp som vittne överhuvudtaget eller att förmå vittnet att tala osanning. Ett vittne kan även råka ut för hot och våld efter en avslutad förhandling. Om så sker är det inte för att påverka vittnet i något avseende utan då är det i stället enbart hämnd. Ur rättsäkerhetssynpunkt är det givetvis viktigast att förhindra de attacker som kan tänkas ske innan vittnet skall avge sin utsaga inför rätten men det är förmodligen hämndattacker som de flesta vittnen befarar mest.

Vittnet har således intresse av att tillförsäkras en viss trygghet gentemot den tilltalade, både före, under och efter huvudförhandlingen. Anonymitet gentemot den tilltalade skulle kunna medföra en väsentlig ökning av denna trygghet. Jag anser att det främsta argumentet för att vissa vittnen bör beviljas anonymitet torde vara att rättsamhället är skyldigt att skydda utsatta vittnen. Det råder allmän vittnesplikt och den är förenad med en rad sanktioner som kan medföra radikala förändringar i en persons liv. Om samhället kan kräva att en person som begått ett brott näst intill till varje pris skall vittna inför rätten bör även vittnet ha vissa rättigheter och möjligheter att ställa krav.

Enligt gällande svensk rätt har personer i vissa fall möjlighet att genom myndigheters försorg uppnå en viss form av trygghet. Jag tänker främst på olika former av sekretesskydd såsom sekretessmarkering, kvarskrivning, namnbyte eller fingerade personuppgifter. Ett utsatt vittne kan således få skydd enligt gällande rätt men det sker först då det, enligt min mening, redan är för sent. Den största nackdelen med sekretess- eller fysiskt skydd för utsatta vittnen anser jag vara att de får göra vissa uppoffringar. Dessa typer av skydd är sådana som på olika sätt påverkar vittnets och vittnets familjs sätt att leva. Jag anser att det kan finnas en risk för att utsatta vittnen och deras familjer upplever det som om det är de som är de stora förlorarna som får betala priset för att samhället skall kunna lagföra en misstänkt person.

5.2.3 Intresseavvägning

I en bedömning i frågan huruvida möjligheten att tillåta anonyma vittnen som bevismedel bör införas eller ej bör det göras en avvägning mellan å ena sidan den tilltalades intresse och å andra sidan vittnets intresse. Det torde vara tämligen svårt att rent generellt avgöra om det är den tilltalades intresse att få förhöra vittnet och på så vis kunna försvara sig mot vittnets utsaga, eller om det istället är vittnets rätt att uppleva sig trygg, som väger tyngst.

Rätten till en rättvis rättegång och rätten att försvara sig borde vara något som aldrig skulle kunna försvagas. Jag anser, rent generellt, att den tilltalades rättigheter bör väga tyngst. Det är också så vår lagstiftning ser ut. Även de länder som ger vittnen möjlighet att i vissa fall vara anonyma har rent generellt lagt störst vikt vid den tilltalades rättigheter. Det är enbart i undantagsfall annat kan tillåtas. Europadomstolen framhåller också att det är rätten till en rättvis rättegång som är det största skyddsintresset, men avsteg kan göras. Avgörande för frågan är således enligt min mening om en rättegång kan vara rättvis även då anonyma vittnesmål godtas som bevismedel. I de resterande delarna av detta kapitel kommer jag försöka besvara denna fråga och ge förslag på hur en rättvis rättegång kan uppnås med anonyma vittnen.

5.3 Rättvis rättegång

Som framgår av resonemanget ovan ställer jag mig något tveksam men ändå positiv till en lagändring som i vissa specifika situationer kan bevilja anonyma vittnesmål som bevismedel. Det främsta kravet som dock måste vara uppfyllt för att ett anonymt vittnesmål skall kunna beaktas är att rättegången ändå är rättvis. Det blir lagstiftarens och rättsordningens uppgift att tillförsäkra den tilltalade denna rätt. I detta kapitel kommer jag diskutera vilka rekvisit som måste vara uppfyllda för att ett vittne skall kunna tillåtas vara anonymt. Vidare gör jag en distinktion mellan de olika formerna av anonymitet, vad de respektive formerna innebär och när de bör aktualiseras. Jag behandlar även frågan om vem som bör besluta om anonymitet för ett

vittne. Vidare föreslår jag ett införande av en kontroll av vittnets eventuella personliga motiv som kan skada den tilltalade. Därefter diskuteras den krets som bör få vetskap om vittnets identitet. I detta sammanhang är det främst försvararens ställning som behandlas. Slutligen behandlar jag frågan om vilket bevisvärde ett anonymt vittnesmål bör tillerkännas. Diskussionerna i de nu nämnda frågorna leder fram till det avslutande avsnittet där jag presenterar ett förslag på utformning av en lagregel om anonyma vittnesmål som bevismedel i brottmål.

5.3.1 Brotsrekvisitet

Vid frågan om för vilka brott det skulle kunna aktualiseras anonymitet för ett vittne är det brottets svårighetsgrad som bör beaktas. Ju grövre brottet är desto mer kännbart straff kan det generera och desto större anledning att befara att en tilltalad kan vilja förmå vittnet att inte tala sanning eller att senare utsätta vittnet för hämnd. Det bör inte vara möjligt för vittnet att få vara anonymt om brottet som den tilltalade står åtalad för inte är ett mycket allvarligt brott. Som redovisats ovan har den aktuella norska lagregleringen ett antal paragrafer från straffeloven som hänvisar till de olika brott som kan föranstalta anonymitet. En annan väg att gå är att istället för att göra en uttömmande lista på de brott som anses tillräckligt allvarliga ställa upp ett krav på de straff som brottet kan generera. Exempelvis skulle den svenska lagregeln kunna ha ett krav på att brottet som den tilltalade står åtalad för kan ge ett minimistraff på fängelse i lägst två år. Genom att välja denna metod framför den norska undviks den situationen att regeln måste förändras om ett nytt allvarligt brott införs i brottsbalken eller om det får en annan benämning. Jag anser därmed att det bästa alternativet är att sätta upp en minimigräns för brottens lägsta straffsats, exempelvis fängelse två år.

5.3.2 Hotrekvisitet

För att ett vittne skall beviljas anonymitet måste det krävas att det finns en hotbild mot honom eller någon honom närstående. Denna hotbild behöver inte nödvändigtvis vara påvisbar genom att vittnet skall kunna visa att han har blivit exempelvis hotad eller förföljd men det måste finnas ett krav på att hotet får antas vara reellt. Enbart en subjektiv känsla av rädsla kan inte anses tillräckligt.

Om ett vittne påtalar för polisen att han upplever sig hotad skall polisen utreda frågan och överlämna den till åklagaren. Om åklagaren anser att det föreligger behov av anonymitet skall han framställa ett sådant yrkande till domstolen.

5.3.3 Två former av anonymitet

Jag anser att det är av största vikt att frågan om anonymitet nyanseras avsevärt. Enligt min mening görs det på bästa sätt genom att separat behandla de två huvudsakliga formerna av anonymitet.

5.3.3.1 Delvis anonymitet

En delvis anonymitet bör innebära att vissa uppgifter om vittnet inte utlämnas, inte ens om den tilltalade begär det. Jag anser att en delvis anonymitet skall innebära att vittnets namn är känt för den tilltalade. I de fall då det inte kan skada vittnet kan även hans utseende vara känt för den tilltalade. I annat fall bör han avge sin utsaga utan att vara synlig för den tilltalade.

Enligt enkätsvaren från 1998 som redovisades i SOU 1998:40 och som återgets ovan är det enligt polis, åklagare, tingsrätter och advokater främst personer som har en relation till den tilltalade som känner oro inför att vittna. Det är denna grupp av vittnen, relationsvittnen, som jag anser vara den grupp som skulle ha störst nytta av en delvis anonymitet.

Jag har valt att exemplifiera denna grupp av vittnen med två typexempel, dels vittnet som är eller har varit medlem i samma kriminella grupp eller organisation som den tilltalade, dels vittnet som är närstående den tilltalade. Det sistnämnda vittnet är visserligen undantagen från vittnesplikten men kan trots det välja att vittna mot den tilltalade. Dessa vittnen, relationsvittnena, torde i de flesta fall inte behöva beviljas fullständig anonymitet då det får anses sannolikt att den tilltalade i de flesta fall ändå förstår vem vittnet är. Således finns det inte någon anledning att hemlighålla vittnets identitet. Däremot skulle ett relationsvittne kunna uppnå en ökad trygghet om han beviljades en delvis anonymitet på så vis att hans adress och övriga uppgifter inte lämnas ut av domstolen även om den tilltalade begär att få ut uppgifterna. Detta skydd skulle eventuellt kunna kombineras med sekretesskydd. Behovet av en delvis anonymitet skulle kunna uppkomma om vittnet valt att avstå från vidare engagemang i den kriminella organisation eller brutit kontakten med sin familj och bytt bostadsadress eller vidtagit andra åtgärder för att undkomma hot eller repressalier. Denna typ av anonymitet skulle kunna skydda relationsvittnet från att kontaktas av den tilltalade, både före och efter huvudförhandlingen, och då utsättas för hot eller våld.

Enligt min mening finns det dock redan idag relativt goda möjligheter att skydda ett vittne som står i relation till den tilltalade. Ett vittne behöver inte uppge mer än sitt namn i samband med huvudförhandlingen såvida inte rätten finner övriga upplysningar vara nödvändiga för saken. Om den tilltalade önskar få ut övriga uppgifter om vittnet kan han dock få det efter en särskild begäran. För att därmed undvika att vittnets bostadsadress kommer den tilltalade till känna kan polis och åklagare under förundersökningen enbart ange en *care of*- adress istället för vittnets riktiga

bostadsadress. Jag anser dock att det finns anledning att ändra lagen så att den tilltalade inte har någon rätt att få ett delvis anonymt vittnes uppgifter. Den delvisa anonymiteten innebär således att den tilltalade vet vem vittnet är till namnet och eventuellt även till utseendet. Den största förändring som görs i förhållande till gällande rätt är att den tilltalade inte skulle kunna få ut information om vittnets adress, yrke, arbetsplats med mera även om han begär det. Denna typ av delvis anonymitet anser jag inte påverka rättssäkerheten då den tilltalades rättigheter inte förbises och jag tror därför att det är viktigt att nyansera frågan om anonymitet. Det finns ingen anledning att ge ett vittne som står i relation till den tilltalade en full anonymitet. Genom att minska gruppen av vittnen som skulle kunna aktualiseras som helt anonyma vittnen minskas också risken för att rättssäkerheten urholkas och att den tilltalade inte får en rättvis möjlighet att försvara sig.

I vissa fall kan det vara tillräckligt med en delvis anonymitet även för ett tillfällighetsvittne. Exempelvis om vittnet har ett vanligt namn eller inte kommer från trakten och den tilltalade därför skulle ha svårt att spåra vittnet enbart med hjälp av hans namn och utseende. För denna typ av vittne kan det eventuellt underlätta om hans utseende också kan hemlighållas. I de fall får således den tilltalade enbart vetskap om vittnets namn och han kan närvara i rättsalen när utsagan avges men vittnet bör befinna sig utom den tilltalades och åhörarnas synfält. Detta kan exempelvis ske genom att vittnet sitter dold bakom en skärm eller något liknande. Jag anser att denna form av anonymitet är att föredra även för tillfällighetsvittnen i de fall det kan anses vara tillräckligt. Om enbart namnet på vittnet är känt är det visserligen inte uteslutet att den tilltalade kan förbise något dolt motiv som vittnet har för att misskreditera honom men den tilltalade har avsevärt större möjlighet att upptäcka det än om vittnet är helt anonymt.

5.3.3.2 Fullständig anonymitet

Frågan om fullständig anonymitet är enligt min uppfattning betydligt mer komplicerad än den om delvis anonymitet då denna typ av anonymitet avsevärt inskränker den tilltalades möjlighet att försvara sig. De tillfällen då en fullständig anonymitet skulle vara av intresse och då den skulle kunna tjäna sitt syfte är då vittnet är ett tillfällighetsvittne som är okänt för den tilltalade. Som nämnts ovan är det dock inte dessa vittnen som ofta visar tecken på rädsla. Jag anser ändå att det finns risk för stora mörkertal. Många tillfällighetsvittnen kanske inte ens ger sig till känna som vittnen på grund av rädsla för potentiella repressalier. Dessutom tror jag inte att det nödvändigtvis skall ses som något som talar mot en ny lagstiftning att det inte finns en stor grupp som efterfrågar anonymitet. Det är viktigt att ha i åtanke att nya lagregler om möjligheten till anonymitet för vittnen skall utgöra ett exceptionellt undantag. Förhoppningsvis skulle det endast vara en mycket liten del som skulle ansöka om att få vara anonyma och en ännu mindre del som skulle beviljas det. Kanske kan det således trots denna antagliga brist på efterfrågan finnas anledningar att införa möjligheten. Den

nytta som de få vittnen, som skulle tillåtas vara fullständigt anonyma, skulle erhålla skulle kunna rättfärdiga en lagändring, trots det begränsade behovet.

En fullständig anonymitet skulle innebära att alla uppgifter om vittnet skulle hemlighållas. Denna form av anonymitet får anses vara ett betydligt större avsteg från huvudregeln än vad den delvisa anonymiteten utgör. Den fullständiga anonymiteten medför även en rad potentiella rättssäkerhetsproblem. Det främsta problemet enligt min mening är risken för att vittnet egentligen är en person som av egna motiv väljer att baktala den tilltalade i sin utsaga. Detta problem och förslag på lösning behandlas mer nedan i kapitel 5.3.6.

Den fullständiga anonymiteten kräver ett annat tillvägagångssätt under huvudförhandlingen än vad den delvisa anonymiteten gör. Den tilltalade skall inte få vetskap om vittnets identitet eller få tillgång till några andra upplysningar om vittnets person. Således skall den tilltalade inte kunna se och eventuellt inte heller höra vittnet om han då kan förstå vem vittnet är. Även om vittnet klassificerats som ett tillfällighetsvittne då han inte har någon relation till vittnet kan hans röst eller utseende röja hans identitet och måste därför hållas hemligt. Praktiskt kan ett anonymt vittnesmål avges i rättssalen men genom att vittnet sitter dolt och att hans röst förvrängs med hjälp av tekniska hjälpmedel. Ett annat alternativ är att den tilltalade sitter i ett avgränsat rum och hör vittnesmålet genom högtalare eller liknande, på samma vis som i dag sker då vittnet inte vågar avge sin utsaga i den tilltalades närvaro. Enligt min mening är det dock att föredra att den tilltalade får befinna sig i rättssalen då vittnesmålet avges.

5.3.4 Yrkande och beslutet om anonymitet

Jag anser att det är domstolens sak att innan en huvudförhandlings början ta ställning till ett yrkande av anonymitet för ett vittne. Det kan vara åklagaren eller vittnet själv som framställer yrkandet om anonymitet inför rätten.

Som nämns ovan skall polismyndigheten, enligt min mening, utreda frågan om det finns en hotbild kring vittnet eller någon honom närstående. Om åklagaren därefter anser att det föreligger en hotbild kring vittnet bör åklagaren kunna fatta beslut om anonymitet för vittnet under huvudförhandlingen. Åklagare och förundersökningsledare tar i dagsläget beslut om att ge vissa vittnen en form av delvis anonymitet då de antecknar en *care of*- adress istället för vittnets egentliga adress i förundersökningsprotokollet. Därför anser jag att åklagaren också kan ges möjlighet att under förundersökningen besluta att den tilltalade inte skall få vetskap om vittnets identitet ifall anonymitet för vittnen blir en möjlighet. Så snart ett sådant beslut är fattat bör åklagaren också framställa yrkanden inför rätten.

Dock anser jag att det skall införas jävsregler som förhindrar att det blir samma domare som beslutat i frågan om anonymitet som sedan dömer i

huvudförhandlingen. Visserligen bedömer inte rätten som beslutar om anonymitet själva skuldfrågan men jag befärar att det skulle kunna leda till förutfattade meningar. Detta då domaren redan gjort en bedömning av den tilltalades personlighet och risken för att han kan komma att utsätta vittnet för hot eller våld.

5.3.5 Kontroll av vittnet

Den fråga jag anser måste besvaras jakande om anonymitet för vissa vittnen skall realiserar är om en rättegång med anonyma vittnen kan vara rättvis. För att svaret skall kunna vara jakande krävs det enligt min åsikt att den tilltalades rätt till försvar inte försämrats. Han skall fortfarande ha rätt att förhöra vittnet på ett tillfredsställande vis. För att en rättegång fortfarande skall anses vara rättvis, trots anonyma vittnen, krävs en ökad kontroll av de anonyma vittnen.

Ovan beskrivs de två risker jag anser vara störst vid ett införande av anonyma vittnesmål, nämligen risken för att vittnet medvetet misskrediterar den tilltalade eller att vittnet inte väger sina ord tillräckligt noggrant. Det sistnämnda scenariot anser jag kunna förebyggas genom åklagares och domstolens arbete. Det skulle bli deras uppgift att, kanske än mer än idag, förtydliga för vittnet vad som förväntas av honom. Det förväntas att han talar sanning och inte utger sig för att vara säker om han inte är det.

Risken för att ett vittne medvetet misskrediterar den tilltalade på grund av egna dolda motiv anser jag dock vara betydligt svårare att undgå. Som nämns ovan är det i dagsläget domstolens skyldighet att utreda om vittnet har någon relation till den tilltalade. Denna plikt anser jag vara avgörande för att en rättegång med anonyma vittnesmål skall kunna vara rättvis. Jag menar dock att det skulle krävas betydligt mer utredningsarbete av domstolen för att utesluta att vittnet har dolda motiv till att avge en utsaga som medvetet inte är korrekt. Kanske har inte domstolen dessa resurser i dagens läge, men ett alternativ kan vara att domstolen förordnar exempelvis en advokat att utreda frågan. På så vis skulle denna kontrollmekanism medföra att risken för ett vittne som medvetet misskrediterar den tilltalade avsevärt minskas. Om det kan konstateras att vittnet inte har någon anledning att misskreditera den tilltalade anser jag att den tilltalade har en god möjlighet att förhöra vittnet. Problemet med den tilltalades rätt att förhöra ett anonymt vittne är enligt min mening de frågor som måste lämnas obesvarade, de frågor som rör vittnets identitet. Om en självständig utredning gjorts som utesluter att vittnet har egna dolda motiv för att inte tala sanning behöver inte motförhöret behandla dessa frågor. Istället kan försvararen rikta in sig på att angripa själva utsagan. Enligt min mening skulle den tilltalade på detta vis få fullgoda möjligheter att förhöra ett anonymt vittne. Jag anser således att en rättegång kan bli rättvis även om ett anonymt vittnesmål tillåts som bevismedel. Det krävs dock resurser både av åklagare och domstol.

5.3.6 Vetskap om vittnets identitet

Ytterligare en fråga som lagstiftaren bör ta ställning till är vem som skall få vetskap om ett vittnes identitet. Det finns några aktörer i rättsväsendet som enligt min mening självklart måste få tal del av den informationen nämligen åklagaren och domaren. Jag anser inte att denna rätt skall kunna inskränkas men jag anser att den kan medföra att hotbilden kan komma att förflyttas. Det främsta syftet med att låta vissa vittnen vara anonyma gentemot allmänheten och den tilltalade skulle vara att skydda vittnet från att utsättas för våld eller hot om våld. Om vittnets identitet blir hemlig måste det ändå finnas en viss krets som fortfarande skulle få vetskap om identiteten, åklagare, domare och eventuellt försvararen. Kan detta medföra att den potentiella hotbilden i inledningsskedet förflyttas till dessa aktörer då det är de som har den information som krävs för framtida repressalier? I detta sammanhang tänker jag inte i första hand på de tillfällen då den tilltalade önskar hota vittnet för att han skall berätta osanning utan främst på de gånger då det kan befaras någon typ av hämndaktion efter avslutad huvudförhandling mot ett vittne eller någon honom närstående. Aktörer inom rättsväsendet tycks redan vara en utsatt grupp, är det då befogat att utsätta denna grupp för än fler potentiella hotbilder än tidigare?

Den typ aktörer som jag anser skulle förändras i sin roll, om anonymitet infördes, är domaren. Domare har förvisso alltid varit en presumtivt hotad grupp då det faktiskt är de som avgör skuldfrågan och utdömer straff. De har dock utövat denna befogenhet utan att frånta den tilltalade någon av hans grundläggande rättigheter då han vill försvara sig. Som nämnts ovan kan rätten exempelvis besluta att den tilltalade inte skall befinna sig i rättssalen när vittnet hörs. Detta är en situation som skulle kunna medföra stora problem ur rättssäkerhetssynpunkt, men som har lösts genom att den tilltalade har rätt att ta del av vittnesmålet och genom sin advokat ställa frågor till vittnet. Visserligen har rätten förnekat den tilltalade att fullt ut följa rättegången men rätten har inte undanhållit information från den tilltalade, information som kan ligga till grund för en fällande dom mot honom. Eftersom domstolens ursprungliga uppgift inte varit att avgöra hur mycket information som skall komma den tilltalade tillhanda under huvudförhandlingen tror jag dessvärre att den tilltalades syn på domarna kan komma att drastiskt förändras. Om så skulle bli fallet tror jag att dessa aktörer kan komma att bli en mer utsatt grupp i framtiden. Jag anser därför att detta skulle kunna generera problem.

Ytterligare en aktör som eventuellt bör få vetskap om vittnets identitet är försvararen. Som nämns ovan ger de norska reglerna försvararen möjlighet att själv välja om han vill ta del av uppgifter kring ett anonymt vittnets identitet eller inte. Jag är något tveksam till om denna möjlighet bör ges då jag anser att det finns en risk för att den kan medföra en negativ obalans i relationen mellan den tilltalade och hans försvarare. Dock finns argumentet att det skulle råda mindre risk för att rättsäkerheten går förlorad om försvararen får ta del av vittnets identitet. Om försvararen får vetskap om

vittnets identitet skulle han bättre kunna bevissäkra genom att exempelvis kontrollera om vittnet verkligen befunnit sig på den aktuella platsen vid tidpunkten för brottet.

Om vi helt bortser från risken att den tilltalade på något vis försöker få vetskap om vittnets identitet genom sin försvarare kvarstår ändå problem i relationen mellan de båda. Den tilltalade befinner sig i en mycket utsatt situation, kanske är han häktad och den enda person utifrån som han tillåts träffa är sin försvarare. En försvarsadvokats uppgift är att trygga den tilltalades rätt till en rättvis rättegång. Det är inte en försvarares uppgift att få den tilltalade att känna att han inte har gjort något som är fel, inte heller är det en försvarares uppgift att bli den tilltalades vän och förtroliga. En person som befinner sig i en av de mest utsatta situationer vi i Sverige kan uppleva, att vara häktad, kan dock känna att försvarsadvokaten är den enda personen i världen som är på hans sida. Jag anser att det är en viktig känsla och något som den tilltalade skall kunna få lov att känna, även om den inte är korrekt. I ett samhälle där normen är laglydiga medborgare menar jag att det krävs att den tilltalade känner att han har någon på sin sida för att han skall känna att hans sak prövas rättvist. Om han inte känner det finns det risk för att han fortsätter med andra brottsliga handlingar, delvis på grund av sin brist på tron om ett fungerande rättssamhälle. Motsatsvis anser jag även att en tilltalad som upplever att han får en rättvis rättegång sätter större tilltro till det svenska rättssystemet vilket i sin tur kan leda till en önskan att vara en del av det genom att i fortsättningen respektera de lagar som vi står under. Om försvararen får ta del av ett vittnes identitet men hans klient förvägras den informationen tror jag att det kan bli en obalans mellan försvararen och hans klient som skulle kunna vara svår att reparera. Trots dessa argument föreslår jag ändå att försvararen skall ges möjligheten att få vetskap om vittnets identitet och övriga uppgifter om honom. Detta då jag anser att kravet på att rättegången skall vara rättvis är överordnat relationen mellan den tilltalade och hans försvarare.

Den norska advokatforeningen uttalade sig inför lagförslaget om ändring för att införa anonymitet för vissa vittnen och framhöll då problematiken i relationen mellan försvarare och klient. Advokatforeningen menade att det är mycket betänkligt att försvararen skall få information som han inte har rätt att föra vidare till sin klient. Advokatforeningen ansåg att det fanns en risk för att detta skulle smitta av sig på den tilltalades förtroende i allmänhet gentemot sin försvarare och att detta i sin tur skulle kunna få negativa konsekvenser.¹⁴³

5.3.7 Bevisvärdet av det anonyma vittnesmålet

Då det i Sverige råder fri bevisvärdering lämnas ett än större ansvar på domstolen om det blir tillåtet att införa anonymitet för vittnen. Kanske

¹⁴³”Advokatforeningen om anonyme vitner” www.jus.no/print.gan?id=970 Hämtat från internet 2003-11-20.

kommer vi tvingas göra vissa avsteg från denna princip. Som nämns ovan har Nederländerna uttryckligen gjort ett visst avsteg från principen om den fria bevisprövningen då det krävs mer bevisning än enbart ett anonymt vittnesmål för en fällande dom. Jag anser dock inte att detta är något som måste, eller bör, tas upp i en svensk lagregel om anonymitet. Jag tror istället att den praxis som kommer utformas kring bevisvärderingen av anonyma vittnesmål kommer vara mycket restriktiv. Kanske kommer den till och med vara så pass restriktiv att det anonyma vittnesmålet inte kommer tillmätas något bevisvärde alls. Om så blir fallet är risken stor att vi istället för att gå mot en ökning av antalet fällande domar istället går en framtid tillmötes med färre antal fällande domar. Som nämns ovan har norsk rätt valt en annan väg än den nederländska. Enligt norsk rätt finns det inte någon uttalad reducering av bevisvärdet av ett anonymt vittnesmål. Likväl tror jag att det i framtiden kommer visas att norska domstolar inte tillmäter större bevisvärde till anonyma vittnesmål än vad de nederländska domstolarna gör. Sammanfattningsvis anser jag inte att det är nödvändigt att uttryckligen i en lagregel skriva att det krävs mer bevisning än enbart det anonyma vittnesmålet. Samtidigt kan det eventuellt komma att underlätta för domstolarna om de slipper diskutera och ta ställning till frågan. Jag anser inte att det finns ett behov av att reglera bevisvärdet av ett anonymt vittnesmål ingående i en framtida lagregel. Det är dock min uppfattning att rätten kan få vägledning genom att det i lagregel uttrycks att det anonyma vittnesmålet inte ensamt får ligga till grund för en fällande dom. Risken att vittnesmålets bevisvärde reduceras bort är dock något som måste beaktas. Kanske uppnår vi i så fall inte något överhuvudtaget med att införa möjligheten att åberopa anonyma vittnen som bevismedel.

Ponera att vi har kvar våra nuvarande vittnesregler med den förändring att vissa vittnen tillåts vara anonyma. Vi förutsätter vidare att det inte nämns något mer om bevisvärderingen av ett anonymt vittnesmål än att det inte får utgöra det enda fällande bevismedlet. Då befinner vi oss i en situation som medför att det råder allmän vittnesplikt och att huvudregeln är att den tilltalade skall ha vetskap om vittnets identitet men det skulle finnas undantag. Vidare skulle principen om fri bevisvärdering, med ovan nämnda undantag, råda. Kan det då vara så att resultatet blir att lagstiftaren målat in de dömande instanserna i ett hörn? Vittnen som uppfyller kraven inför anonymitet skulle eventuellt som regel känna sig mer manade att anmäla sig som vittne. Genom att ge vissa vittnen anonymitet skulle samhället därmed uppnå en större benägenhet bland allmänheten att bistå rättssamhället och fler vittnesmål skulle kunna avkunnas inför domstolen. Vidare torde det också kunna antas att i de fall det handlar om ärliga vittnen utan några baktankar skulle sanningen i betydligt större utsträckning nå rätten. Då är det dags för rätten att överlägga och fatta sitt beslut i målet. Polis och åklagare har lyckats finna en person som bevittnat brottet och vittnet har hörts under ed inför rätten. Rätten kan vara tämligen säker på att ingen har påverkat vittnet inför hans utsaga, det är ju ingen som känner till hans identitet. Därmed torde rätten kunna vara säker på att vittnet berättat sanningen. Dessutom vet rätten att vittnet inte har någon anledning att tala osanning då en tillförordnad advokat utrett denna fråga. Istället för att ställa

sig frågan om vittnet berättat sanningen måste rätten nu ställa sig frågan hur mycket hans sanning är värd. I scenariot råder det visserligen fri bevisvärdering men det får antas troligt att domarna kan komma att avsevärt reducera bevisvärdet av vittnets utsaga då vittnet är anonymt. I det värsta tänkbara scenariot skulle detta exempel leda till att vi återvänder dit vi började. Den tilltalade kan inte fällas på grund av bristande bevisning. Om så blir fallet får det dock antas att rättegången i vart fall varit rättvis och att rätten inte gjort avkall på rättssäkerheten. För att undvika att en rättegång mister sin rättssäkerhet anser jag det vara omöjligt att exempelvis besluta att ett anonymt vittnesmål alltid skall ges samma bevisvärde som om vittnet vore känt för den tilltalade.

Sammanfattningsvis anser jag det bästa alternativet vara att begränsa det anonyma vittnesmålets bevisvärde genom att uttryckligen kräva mer bevisning som grund för en fällande dom, trots att det inte är nödvändigt.

5.3.8 Lagregelns utformning - ett förslag

I mål där straffsatsen för det aktuella brottet uppgår till en miniminivå om lägst 2 års fängelse kan rätten efter en begäran från åklagaren eller vittnet besluta om anonymitet för ett vittne om det annars är fara för vittnets eller någon honom närstående liv, hälsa eller frihet.

Anonymiteten innebär en rätt till

- 1. delvis anonymitet då enbart vittnets namn och, i de fall då det inte kan vara till skada för vittnet, även vittnets utseende är känt eller*
- 2. fullständig anonymitet då inga uppgifter om vittnet är känt. Då ett fullständigt anonymt vittne avger sin utsaga skall den tilltalade vara förhindrad att utröna vem vittnet är.*

Den tilltalade skall ha rätt att höra vittnesmålet i sin helhet och ha rätt att ställa följdfrågor till vittnet. Rätten kan undanta vittnet från skyldigheten att besvara vissa frågor.

Rätten beslutar om anonymitet för ett vittne genom en särskild prövning före huvudförhandlingen har påbörjats. Beslutet skall föregås av en utredning om vittnets eventuella relation till den tilltalade. Rätten skall förordna en advokat att utreda och föredra frågan.

Åklagare, domare och nämndemän skall alltid upplysas om vittnets identitet och övriga relevanta uppgifter. Försvaren skall också upplysas om dessa uppgifter såvida han inte motsätter sig det. De personer som tar del av uppgifterna om ett anonymt vittne skall åläggas tystnadsplikt om nämnda upplysningar.

En dom får inte avkunnas till den tilltalades nackdel enbart med det anonyma vittnesmålet som grund.

5.4 Avslutande kommentarer

En bevisperson som skall vittna mot den tilltalade kan ibland befinna sig i en tämligen utsatt situation. Dels kan han rent generellt känna obehag inför miljön och situationen som sådan, han kan också uppleva sin vittnesplikt som plågsam då han i minnet tvingas gå tillbaka och redogöra för en situation som kanske varit hemsk även för honom som vittne. De vittnen som passar in i någon av dessa grupper tillhör inte de vittnen som skulle kunna tänkas att i framtiden beviljas anonymitet. Det är enbart de vittnen som kan bli utsatta för våld eller hot om våld om de vittnar eller de som kan misstänkas råka ut för hämndaktioner efter huvudförhandlingens avslutande. Det har sedan 1990 vid ett antal tillfällen diskuterats om svensk rätt, liksom exempelvis norsk, engelsk och nederländsk rätt bör införa möjligheten till anonymitet för vissa vittnen. Ett konkret lagförslag om införande av anonyma vittnen har dock ännu inte framlagts. Som redovisats ovan har det däremot i augusti i år presenterats en utredning som föreslår anonymitet för polisens informatörer. För några år sedan ansåg RPS att det inte fanns anledning att då framföra något förslag om anonymitet för vittnen i domstol. Det framhölls dock att frågan bör bli föremål för nya övervägande då utvecklingen av den grova och organiserade brottsligheten och det internationella samarbetet för bekämpning av sådan brottslighet sannolikt skulle komma att kräva någon form av anonymitetsskydd.¹⁴⁴ Av samma anledningar tror jag att diskussionen kring bruket av anonyma vittnen kommer intensifieras under de närmsta åren. Vidare tror jag även att kraven på en mer enhetlig reglering av bruket av anonyma vittnen kommer stärkas. Jag tror även att möjligheten till anonymitet för vissa vittnen skulle kunna medföra fördelar för rättsväsendet. Om det är tydligt markerat i lagen att det enbart är ett undantag som skall tillämpas mycket restriktivt tror jag att det eventuellt skulle kunna vara av godo för det svenska samhället. Som visats ovan i den sist avkunnade domen i ärendet kring Tidaholmsmordet kan svenska domare idag i vissa fall tillåta en form av anonymitet för vittnen då den fria bevisprövning råder. Enligt min mening är det avgörande huruvida rättegången, trots anonyma vittnesmål, kan anses vara rättvis och rättssäker. Som framgår i detta kapitel anser jag att det bör finnas möjlighet att låta vissa vittnen vara anonyma och att det går att göra en sådan process tämligen rättssäker. Jag menar således att det finns möjligheter att förena kravet på en rättvis rättegång med möjligheten att låta vissa vittnen vara anonyma.

¹⁴⁴ POB-009-5539/99, sid. 44.

Litteraturförteckning

Böcker

Adell, Gunnar, *Säkerhet och skydd för bevispersoner åtgärds katalog*, Riksåklagarens metodfrågor 1997:1, Stockholm 1997.

Adell, Gunnar, *Säkerhet och skydd för bevispersoner*; Riksåklagarens metodfrågor, 1995:2, Malmö 1995.

Bernitz, Ulf & Kjellgren, Anders, *Europarättens grunder*, första upplagan, Stockholm 2000.

Bjerke, Hans Kristian & Keiserud, Erik, *Straffeprocessloven Kommentirutgave*, tredje upplagan, Otta 2001.

Bring, Ove & Mahmoudi, Said, *Sverige och folkrätten*, andra upplagan, Göteborg 2001.

Danelius, Hans, *Mänskliga rättigheter i europeisk praxis. En kommentar till Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna*, andra upplagan, Stockholm 2002.

Diesen, Christian (red.), *Förhör*, Stockholm 1996.

Diesen, Christian (red.), *Förundersökning*, Stockholm 1995.

Ekelöf, Per Olof & Boman, Robert, *Rättegång fjärde häftet*, sjätte upplagan, Göteborg 1995.

Ekelöf, Per Olof, Edelstam, Henrik & Boman, Robert, *Rättegång femte häftet*, sjunde upplagan, Stockholm 1998.

Fitger, Peter, *Rättegångsbalken*, Stockholm 1998.

Lie, Nils Erik, *Parts- og vitneavhør – i straffesaker og sivile saker*, andra upplagan, Oslo 2002.

Nowak, Karol, *Oskyldighetspresumtionen*, Stockholm 2003.

Samuelsson, Per E, *Att förhöra ett vittne - en handbok i förhörsteknik*, Angered 1996.

Steen Sundberg, Christina, *Anonyma vittnen. Kostovski och Doorson i och referat och perspektiv*, preliminär upplaga, Stockholm 1996.

Artiklar

Ahlstrand, Thomas, Till frågan om fri bevisprövning och bevisförbud, *SvJT* 2002, sid. 545.

Borgström, Claes, Bevisvärdering i brottmål, *Ny Juridik* 1998:2, sid. 105.

Heuman, Lars, Absolut eller relativ vittnesplikt, *JT* 1994/95, sid. 153.

Wennergren, Bertil, Om vittnesplikten, *SvJT* 1998, sid. 40.

Offentligt tryck

Prop. 1986/87:89, Om ett reformerat tingsrättsförfarande.

Prop. 1993/94:143, Brottsoffren i blickpunkten.

SOU 1998:40, Brottsoffer Vad har gjorts? Vad bör göras?

SOU 2001:103, En modernare rättegång.

SOU 2003:74, Ökad effektivitet och rättsäkerhet i brottsbekämpningen.

DS 1995:1, Vittnen och målsäganden i domstol.

Europarådets rekommendation No. R (97) 13 om hot mot vittnen och den tilltalades rätt till försvar.

Justitieombudsmannen ämbetsberättelse, avgiven vid riksmötet 2002/2003, Stockholm 2002, sid. 68.

POB-009-5539/99, Nationellt handlingsprogram för skydd av bevispersoner.

Ot.prp.nr.40 (1999-2000). Om lov om endring i straffeloven og straffeprosessloven mv. (tilltak for å beskytte aktörerna i straffesaker mot trusler og represalier mv.)

<<http://websir.lovdato.no/cgilex/wiftrens?/lex/otprp/htprp-199900-040.html>>

2003-05-17.

Internet

”Advokatforeningen om anonyme vitner” <www.jus.no/print.gan?id=970>
2003-11-20.

Rättsfallsförteckning m.m.

RH 1995:32.

RH 2001:71

Dom 2000-07-18 i mål B 572-00 och B 692-00, Göta hovrätt

Häkttningsbeslut från Göta Hovrätt avkunnat 1998-09-15 i mål B 135/97.

Häkttningsbeslut från Göta Hovrätt avkunnat 1999-12-16 i mål B 135/97.

Europadomstolens dom i målet Kostovski mot Nederländerna 20.11.1989, publicerad 1989.

Europadomstolens dom i målet Doorson mot Nederländerna 26.03.1996, publicerad 1996.

Europadomstolens dom i målet Van Mechelen m. fl. mot Nederländerna 23.04.1997. Publicerad 1997.